

KVISTBRO KYRKOGRÅRD

Knista församling, Lekebergs kommun, Örebro län, Strängnäs stift

Inventering av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar 2017

Louise Anshelm
Rapport 2017:02

Engelbrektsgratan 3
702 12 ÖREBRO
Tel. 019-602 87 00
www.olm.se

Texterna samt bilderna i denna rapport har licensierats med Creative Commons licens.

www.creativecommons.se

Texterna i denna rapport är skrivna av Louise Anshelm om inget annat anges.

Bilderna i denna rapport är tagna av Louise Anshelm om inget annat anges.

INLEDNING	5
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	5
METOD	6
Blanketter och rapporter	6
Fotografier	6
Arkiv	6
URVALSKRITERIER FÖR SÄRSKILT BEVARANSVÄRDA GRAVVÅRDAR.....	7
Gravvårdar av gjutjärn eller med järndetaljer.....	7
Gravvårdar av kalksten	7
Konstnärlig utformning.....	7
Tidstypisk och representativ för sin tid	7
Gravvårdar med person- eller lokalhistoriskt intresse	8
Titlar/Yrkesgrupper	8
Ort- och gårdsnamn	8
Samhällshistoriskt värde	8
ÅTERANVÄNDNING AV GRAVVÅRDAR.....	9
HISTORIK BETRÄFFANDE BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE	10
KVISTBRO SOCKENS HISTORIA I KORTHET.....	12
KVISTBRO KYRKA	13
KYRKOGÅRDENS HISTORIA	13
KYRKOGÅRDSBESKRIVNING	17
Omgärdning	21
Ingångar.....	21
Bisättningsbyggnaden	27
KVARTERSBESKRIVNING GAMLA KYRKOGÅRDEN.....	28
KVARTER NORRA MUREN	28
KVARTER VÄSTRA MUREN	30
KVARTER SÖDRA MUREN	32
KVARTER ÖSTRA MUREN.....	33
KVARTER A	35
KVARTER B	36
KVARTER C.....	38
KVARTER D.....	40

KVARTER E	42
KVARTER F.....	45
KVARTER G.....	46
KVARTERSBESKRIVNING NYA KYRKOGRÅRDEN	48
KVARTER A	48
KVARTER B	49
KVARTER C.....	51
KVARTER D.....	52
KVARTER E	53
KVARTER F.....	55
KVARTER G.....	57
KVARTER H.....	59
NYA KYRKOGRÅRDENS SÖDRA UTVIDGNING	60
KVARTER K	61
KVARTER L.....	62
KVARTER M	62
SAMMANFATTNING	64
GRAVVÅRDAR ÖVER PERSONER AV LOKALHISTORISKT INTRESSE.....	67
BRISTER OCH ÅTGÄRDER	71
SLUTORD	74
KÄLLOR OCH LITTERATUR	75
BILAGOR	76

INLEDNING

Kyrkogårdar och begravningsplatser är ofta anläggningar med en lång historia. Genom deras framväxt och utveckling över tid utgör de värdefulla kulturmiljöer. Det är av stor vikt att dessa miljöer vårdas och bevaras inför framtiden på ett föredömligt sätt.

En vandring på kyrkogården berättar om lokalbefolkningen och dess lokala historia. Inskriptioner på gravvårdarna kan berätta om yrken, vilka vittnar om kunskap, näringar och samhällsfunktioner som funnits i trakten, och släkter kan följas bakåt i tiden. Gravvårdar och även kyrkogårdar uppvisar arkitektoniska strömningar och skiftande ideal samt visar på äldre tiders hantverksskicklighet i detaljer som till exempel sten- och gjutjärnsarbeten.

Gravvårdarna visar även på olika samhällsklassers gravskick vilket är av stor vikt att värna om. Särskilt värdefull är den äldre indelningen i köpta och allmänna gravar. För gemene man kan det troligtvis vara lättare att förstå det kulturhistoriska värdet av de praktfulla och storskaliga gravvårdarna men lika viktigt är det att slå vakt om de mindre och anspråkslösa gravvårdarna då även de kan ha ett lika högt kulturhistoriskt värde.

Det är inte bara gravvårdarna som utgör viktiga komponenter i kyrkogårdsmiljön utan även andra element såsom gravplatsernas växtlighet, träd, murar, grindar, beläggning etc. Detta är något man bör väga in vid dagens förändringar som genomförs för att underlätta den praktiska skötseln av kyrkogården.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

<i>ÖLM diarienummer:</i>	2016.230.119
<i>Dokumentation:</i>	Örebro läns museum
<i>Tidpunkt för arbetenas utförande:</i>	Under våren och sommaren har representanter från Örebro läns museum genomfört fältarbetet av kyrkogårdsinventeringen, rapporten har sedan sammanställts under hösten 2017.

METOD

På uppdrag av Knista församling har Örebro läns museum genom Louise Anshelm utfört inventering av Hidinge nya kyrkogård. Den kulturhistoriska bedömningen av gravvårdarna är gjord Louise Anshelm.

För att säkert veta att rätt gravvård inventerades hade undertecknade med sig i fält församlingens information från gravregistret samt gravkartor.

Blanketter och rapporter

De gravvårdar som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har dokumenterats med hjälp av en inventeringsblankett samt fotograferats. I den efterföljande rapporten redovisas varje grav på en blankett med fotografi. Blanketten innehåller dessutom gravvårdens gravplatsnummer, kvarter, inskription, titel, material, form, stil, skador och kulturhistoriskt värde med urvalskriterium.

Förutom ovanstående ges en översiktlig beskrivning över begravningskicket i Sverige, en kort beskrivning av Hidinge lokalhistoria och kyrkogårdens historiska bakgrund där en beskrivning av kvarteren ingår. Sist i rapporten samlas samtliga blanketter med gravvårdar som bedömts vara av kulturhistoriskt värde.

Vid bedömning av kulturhistoriska objekt behöver man i regel ett tidsperspektiv på några decennier. Kulturmiljövården brukar därför avstå från att ta ställning till objekt som är yngre än ca 30 år. Undertecknade har därför inte inventerat gravvårdar som är yngre än 1980.

Originalmaterialet till hela inventeringen förvaras på Örebro läns museum. Inventeringen levereras till Kyrkogårdsförvaltningen dels i pappersform, dels på ett USB-minne. En Pdf kommer även att tillställas länsstyrelsen i Örebro län samt Västerås stift.

I rapporten avser begreppet gravvård den synliga gravanordningen med t.ex. omgärdning, växtlighet, ytmaterial, skulptur, sten, kors osv.

Fotografier

Bilderna har tagits med digitalkamera och har både fungerat som arbetsmaterial under rapportarbetet och vid bedömningen av det kulturhistoriska värdet. Bilderna tillsammans med rapporten, finns med på det USB-minne som levereras till församlingen.

Arkiv

Inför inventeringsarbetet har vi gått igenom Örebro läns museums arkiv samt använt litteratur och andra inventeringar som underlag.

URVALSKRITERIER FÖR SÄRSKILT BEVARANSVÄRDA GRAVVÅRDAR

Följande urvalskriterier har använts vid kyrkogårdsinventeringen vid Kvistbro kyrkogård för att peka ut de särskilt bevaransvärda gravvårdar:

- Gravvårdar av gjutjärn eller med järndetaljer
- Gravvårdar av kalksten
- Gravvårdar med speciell konstnärlig utformning
- Gravvårdar med tidstypisk och/eller representativ utformning
- Gravvårdar med titel/titlar
- Gravplatser av person- och bygds-/ortshistoriskt intresse
- Gravvårdar före år 1900
- Gravvårdar med samhällshistoriskt intresse

Gravvårdar av gjutjärn eller med järndetaljer

I urvalet har samtliga gravvårdar med järndetaljer t.ex. staket och kors av gjutjärn, tagits med som kulturhistoriskt värdefulla.

Gravvårdar av kalksten

Samtliga gravvårdar av kalksten har tagits med i inventeringen på grund av materialets historia och betydelse i länet. Kalksten har sedan medeltiden brutits i Bergslagen för att främst användas vid järnframställningen vid Bergslagens hyttor men även som mursten.

Under 1900-talets början fick kalkstenen ett stort uppsving när den rena naturstenen kom på modet.¹ På kyrkogården finns gravvårdar bevarade från tidigt 1800-tal t o m tidigt 1900-tal. Även mindre bemedlade lät tillverka gravvårdar i kalksten dock inte lika konstnärligt utformade men med samma typ av grundbearbetning.

Gravvårdarna är i varierat skick, flertalet stenar är olyckligtvis så hårt åtgångna att de särdrag som utmärker stenarna, håller på att försvinna. Stil, ornamentik, symboler och stenhuggeritekniker är ett antal gemensamma drag som förenar ett flertal stenar från olika kyrkogårdar runt om i länet. Gravvårdarna i kalksten är en viktig del av det konstnärliga industrihistoriska kulturarvet i länet.

Konstnärlig utformning

Kriteriet konstnärlig utformning inkluderar både gravvårdar med hantverksmässigt utförande och s.k. "katalogstenar" som är mer arbetade än medeltalet.

Tidstypisk och representativ för sin tid

I inventeringen har ett antal gravstenar valts ut som tidstypiska eller representativa för sin tid. Syftet är att belysa variationen i stil från olika tidsperioder och även att visa att utformningen av en gravvård var beroende av vilka ekonomiska resurser som stod till buds.

¹ Örebro Läns Museum, Gustafsson, L. (2009) *Y som i Yxhult, Ytong och Mexi från Hällabrottet/Yxhult och Kvarntorp*. Örebro: ÖrebroLäns Museum

Gravvårdar med person- eller lokalhistoriskt intresse

Inhämtade av information gällande personhistoriskt värdefulla gravvårdar har bland annat skett muntligt vid vandring på kyrkogården. I rapporten har lämnad information även hämtats från lokalhistoriska böcker samt internet.

Titlar/Yrkesgrupper

Inventering av gravstenar och deras inskriptioner ger inblickar i bygdens historia.

Gravstenarna berättar om vilka människor som levat och verkat i trakten och ger information om samhällets näringar vid olika tidpunkter i historien. Yrken kommer och går då samhället förändras och ett antal titlar som finns representerade på kyrkogården förekommer inte längre. En annan aspekt är att yrkena talar om klasstillhörighet och social status. Det kan därför vara av stort intresse att uppgifter om yrke och år dokumenteras. Man bör dock ta i beaktande att äldre bevarade gravstenar vanligtvis tillhört dem som hade råd att skaffa sig en gravanordning.

Ort- och gårdsnamn

Flertalet gravvårdar har Orts-, by- eller gårdsnamn. På grund av det höga antalet har inte samtliga tagits med på enskilda blanketter. Gravvårdarna är bevaransvärda och bidrar med värdefull information om bygdens historia.

Samhällshistoriskt värde

Titel eller inskription som berättar om historiska skeenden som påverkat samhället t.ex. Spanska sjukan.

ÅTERANVÄNDNING AV GRAVVÅRDAR

I dag är tankar om hushållning och återanvändning av naturens resurser högaktuella. Centrala gravvårdskommittén tog 1998 (uppdaterad 2007) fram en skrift, *"Gravvårdar - allmänna råd för bevarande och återanvändning"*, som belyser möjligheterna till detta, råd för att värna, bevara och återanvända gravvårdar på kyrkogårdarna. Återanvändning av gravanordningar och gravstenar uppfattas av många som en svår fråga. Det förekommer i Sverige och är på vissa håll en sed men på andra håll en helt främmande företeelse.

En kulturhistoriskt värdefull gravvård med grus och stenram som går att återanvända, västra kvarteret.

Det är av stor betydelse att strukturen bevaras och att gravvårdar återanvänds i den mån detta är lämpligt. Flertalet gravvårdar har en gravsten som inte är lämplig att omarbota, och där det kulturhistoriska värdet riskerar att påverkas enskilt eller i den miljö/det sammanhang den är placerad i. Att hålla kyrkogården "levande" är både relevant och möjligt. Goda exempel finns på kyrkogårdar där exempelvis stenramar i ett välbevarat kvarter återanvänts för askgravar eller där befintliga och kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar kompletterats med en mindre liggande gravsten.

Rekommendationer angående enskilda gravvårdar saknas i de flesta fall utan bedöms från fall till fall. Kvistbro kyrkogård har kulturhistoriska gravvårdar som går att återanvända. Inför beslut om återanvändning kontaktas Länsstyrelsen i Örebro Län alternativt Örebro Läns Museum. Kyrkogården som helhet utgör ett historiskt dokument och var åtgärd eller förändring kräver att en diskussion förs.

HISTORIK BETRÄFFANDE BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så sätt att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. Vanligt förekommande är att en begravningsplats rymmer ett kapell inom sitt område.

I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar. Kristendomens införande innebar bland annat att bränning av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt större utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogården delades upp i olika områden, först mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligtvis av änglika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen fanns i form av stenkors, tumbor och hällar. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller av ett träkors. Välbärgade människor begravdes redan under medeltiden även inne i kyrkan.

Under 1600-talet var det kyrkorummets, fristående gravkor, inredda gravrum m.m. som utgjorde platsen för de välbärgades gravar medan gemene man begravdes på kyrkogården. Vanligt var att kyrkogården omgärdades av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som den då kallades, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, kallmurad. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på flera sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till men rent praktiskt genomfördes inga omvälvande förändringar på kyrkogårdarna under 1700-talet.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut tilltog protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs smittospridande, ohygieniskt och orsakade stort obehag, framför allt sommartid. I början av 1800-talet genomdrevs en författning som krävde trädplanteringar och striktare planer på nyanlagda kyrkogårdar. År 1815 förbjöds begravningar inne i städer och byar, begravningsplatserna skulle anläggas utanför tätorterna. Dessa bestämmelser kan ses som ett resultat av den debatt som förts under 1700-talet.

De nya kyrkogårdarna var symmetriskt uppbyggda med gångar, kvarter och trädalléer. Trädplanteringar var ett viktigt inslag och framförallt på de nyanlagda kyrkogårdarna där det tillämpades en stram parkkaraktär. Landsortens kyrkogårdar var emellertid fortfarande enkla med sparsam vegetation, möjligtvis hade en trädkrans planterats.

Mot slutet av 1800-talet hade kyrkogårdarna utvecklats till det utseende som vi idag förknippar med en äldre kyrkogård. Fler planteringar hade anlagts samt lummiga alléträd, hängträd och vintergröna häckar. Vid denna tid blomstrade även stenindustrin och gjuteri- verksamheten, nya metoder underlättade bearbetningen av hårdare sten som granit och diabas vilket bidrog till att gravvårdarna började massproduceras. Med nya förutsättningar förändrades även gravstenarnas dekor, från sparsam till rikligt ornamenterad med tydlig symbolik. De vanligtvis höga vårdarna av granit, marmor, och kalksten samt järnstaket, gjutjärnsurnor och gjutjärnskors är karaktäristiska för slutet av 1800-talet.

Kyrkogårdar och begravningsplatser indelades i olika områden, dels där den dödes familj fick köpa gravplats, dels områden som var kostnadsfria. Dessa senare områden kallades

vanligtvis allmänna linjen, s.k. linjegravar. Här begravdes människor i den ordning de avled. Detta sätt att begrava ansågs vara mycket fördelaktigt eftersom gamla gravar åter kunde öppnas när kyrkogården var fullbelagd. Följden av detta blev att stora grupper i samhället, de fattiga och anonyma, förblev anonyma även efter döden. Begravnings sättet med linjegravar förekom ända in på 1960-talet.

En kortare välbevarad del av en rad med linjegravar.

Under 1800-talets senare del blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostade gravvårdar. Samtidigt blev de förmögnas gravvårdar allt mer exklusiva. Parallellt med den strikt anlagda kyrkogården började man mot slutet av 1800-talet anlägga kyrkogårdar med en mindre stram utformning, inspirationen hämtades från den engelska parkens friare former och landskap.

Skogskyrkogårdar, som i Sverige blev populära under 1900-talets första hälft, kan sägas ha utvecklats från den friare parkkyrkogården. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena. Under 1900-talet accelererade massproduktionen av gravstenar och strängare utformningsbestämmelser ledde till att gravvårdarnas variationsrikedom efterhand försvann. Även vegetationens utformning blev enklare. Stora gräsmattor med enkla rygghäckar blev vanliga istället för grusgravar och olika häckarrangemang. Träden är dock fortfarande dominerande på kyrkogårdarna. Skogskyrkogårdarna däremot har en variationsrikedom i formspråk och vegetation, trots att gravstenarna liknar dem på övriga kyrkogårdar.

Gravkvarteren från 1950- och 60-talen kännetecknas av kraven på rationell skötsel och enhetlig utformning. Detta har bidragit till nästan identiskt lika gravvårdar stående i rad med rygghäckar mellan raderna. Gångar såddes igen för att ingå i den allmänna gräsytan, arbetskrävande häckarrangemang eller kantstenar runt vårdarna togs bort och alléträd gallrades ut.

De senaste årtiondena har de stränga reglerna för gravvårdarnas utformning mjukats upp och gett ett större utrymme för personligt formspråk.

KVISTBRO SOCKENS HISTORIA I KORTHET

Under tidigt 1300-tal var Kvistbro eget pastorat med en annexförsamling, troligen Tångeråsa. Under reformationen blev Kvistbro annex under Knista men övergick år 1651 till att bli ett självständigt pastorat.

Före 1872 hörde socknens bergslagsdel till Lekebergs bergslags härad. I väster, då som nu, steg terrängen mot Kilsbergen där det bergiga och skogrika landskapet var rikt på sjöar och vattendrag vilka var betydelsefulla för socknens hytt- och bruksdrift. Socknens södra och östra delar låg inom Närkeslätten genom vilken Svartån rann och vars jord brukades.

Forntida bebyggelse finns det spår av i Ökna, Kälkesta samt bygdeborgen "Borgarsjö skansar" på Vekhytte skog. Ortnamnen inom socknen som slutar på -torp, -hult, -bodar samt -hyttan tyder på medeltida bebyggelse som bland annat hör samman med hyttdriften. Bebyggelsen knyts främst till järnhanteringen med dess blomstringstid under 1600- och 1700-talet och som under 1800-talets koncentrerades till ett enda bruk beläget i Svartå. Inom socknen fanns både ett flertal gruvor liksom bergsmanshyttor. Vid slutet av 1700-talet innefattade socknen 52 och $\frac{3}{4}$ hemman, 7 "stångjärns-härदार" samt Björkhytte masugn vid Svartå. Livnäringen utgjordes i huvudsak av bergverken där det stora flertalet av socknens invånare levde i små torpställen och bakstugor med små hemmansdelar.²

Bergsfolket vilka levde relativt torftigt utgjorde vid 1700-talets slut det största antalet invånare i socknen. Församlingen som vid den tiden hade en folkmängd på 1800 personer var den största bland omgivande församlingar. De många små enmansägda masugnar som fanns i socknens skogar, slogs under 1700-talet samman till större hyttelag. Skogarna höggs så småningom ut och gruvorna gav otillräckligt med malm.

Varefter gruvor och hyttor lades ned kom skogsbruk och industrin att få större betydelse. Tätortsbebyggelse med verksamma mindre industrier, hantverk och handel fanns i Mullhyttan, Gropen samt i Svartå. Jordbruket har inte haft någon större betydelse för sysselsättningen i Kvistbro socken.³ Svartå bruk var aktivt fram till 1947 då smältsmedjan lades ned och en bultfabrik tog vid. 1970 revs hyttan/anläggningen.

² Magnusson G. (1955) *Kvistbro kyrka 1662-1955*

³ Heij-Hällvik, Oscar (red.), (1948) *Svenska län, Örebro läns förvaltning och bebyggelse II*

KVISTBRO KYRKA

Sockenborna i Kvistbro upplevde i början på 1600-talet att deras kyrka var för liten. Biskopen i Strängnäs, Emporagius, utfärdade på grund av detta den 15 december 1637 ett brev innehållande en uppmaning till folket att samla ihop medel till en ny kyrka i Kvistbro. Vid tiden var Kvistbro annexförsamling till Knista pastorat. Den 28 augusti 1650 utfärdade därför drottning Kristina ett öppet brev i vilket bestämdes att Kvistbro skulle bli eget pastorat. Kort efter utfärdandet revs den gamla kyrkan och den nya började byggas.⁴

Kvistbro faluröda spånklädda timmerkyrka har en avlång, åttkantig plan och smalare kvadratisk kor, vapenhus både i väster och söder samt en sakristia vid korets norra sida. Både det valmade taket och väggarna är spånklädda, tjärade respektive målade med falu rödfärg. Samtliga hängrännor och stuprör är av koppar.

Sakristian som troligtvis är medeltida har ett bart murverk av natursten. I väster en pardörr av trä klädd med panel i fiskbensmönster målad i en brun kulör. I söder finns en enkeldörr av trä, även den med fiskbensmönster och målad i brun kulör. Sakristians enkeldörr av trä är klädd med liggande panel och målad i mörkbrun kulör.

Långhus och kor har stickbågiga fönster i två luft med båge och spröjs av trä målade i brun kulör. Korets östra vägg har ett rektangulärt fönster med båge av trä i lika kulör. Samtliga fönsterbleck är av koppar. Sakristian har ett liggande rektangulärt fönster i norra fasaden med båge och spröjs av trä indelade med blyspröjs i mindre rutor. Bågarna är målade i en brun kulör. Det västra vapenhuset har två små kvadratiska fönster, ett i södra fasaden och ett i norra. Bågar och spröjs är av trä målade i den bruna kulören.

KYRKOGRÅRDENS HISTORIA

Under rubriken kyrkogårdens historia har uppgifter hämtats från tre olika källor; Kvistbro kyrka 1662-1955 (1955), Kvistbro sockens historia (1972) samt topografiska arkivet (ÖLM). Historiken finns kronologiskt uppställd utifrån de olika källorna i en bilaga (bilaga 1).

I Kvistbro, under medeltiden, var den trånga kyrkogården indelad i olika områden utefter by, gård eller rote vilket skapade en sorts vårdslöshet med gravar som grävdes upp innan kropparna förmulnat. År 1757 begärde fler att ny gravdelning skulle ske vilket sköts på framtiden. Nästkommande år klagades över den lukt som orsakades när nybegravda lik rubbades varför beslut togs att begrava längs östra muren tills beslut om ny delning togs.

Ursprungligen omgärdades kyrkogården av en bogård där fler skradda stockar lagts ovanpå varandra vilka hölls samman av tränaclar. Kyrkobalkarna hade en höjd på ca 2 alnar och var täckta med bräder och spån.⁵

Större delen av kyrkogårdsmuren runt den gamla kyrkogården anlades under kyrkoherde Lars Bergströms tid 1743-1760. Muren uppfördes av sprängd gråsten och torvlades i enlighet med utslag och socknens överenskommelse den 3 juli 1754. Murarna inhägnade då en 8-hörnig kyrkogård och hade en längd på 74 alnar på långsidorna och "i de smärre avskärningarna",

⁴ Magnusson, g. (1955) *Kvistbro kyrka 1662-1955*

⁵ Kvistbro Församling (1972) *Kvistbro sockens historia*

dvs kyrkogårdsmuren omgärdade ett område på 341 alnar. I räkenskaperna för år 1857 finns angivet att en stenmur på 113 famnar murats kring kyrkogården av socknens soldater som arbetat vid Finlands fästningar.

Muren fick sedan under en 50-årsperiod läggas om eller justeras på grund av vattenströmmar i marken som vid frost och tjäla påverkade murens stabilitet. Denna första mur utvidgades senare varefter kyrkogården krävde mer utrymme.

Två välvda portar fanns ursprungligen i kyrkogårdsmuren, en åt söder och en åt norr. Den norra revs 1757 och ersattes av två murade pelare med en port av trä.

Del av geografiska kartan över Edsbergs härad 1688.

Källa: <https://efjanster.lantmateriet.se/historiskakartor>

År 1689 omtalas, i samband med en reparation, ett bårhus på kyrkogården vilket längre fram beskrevs ha legat nordöst om kyrkan. Bårhuset flyttades 1884 till gaveln på kyrkstallet intill prästgårdens uthus.

Under 1800-talets första årtionde börjar kyrkogården ordnas och bänkar och andra sittställen ordnas invid kyrkogårdsmuren (1802) samt att träd planteras.

Beslut om en utökning av kyrkogården åt väster tas år 1815. Soldaterna Kjelke och Vester, från Kälkesta och Västanby uppför muren. Två år senare uppförs en gråstensmur utmed den tillökade delen av kyrkogården. För uppförandet av den 86 famnar⁶ långa sträckan användes sprängsten från prästgårdens marker och samma år anläggs en ny väg utmed kyrkogårdsmuren. Innanför kyrkogårdsmuren samt längs den nya vägen till prästgården planteras 70 stycken träd.

⁶ 1 famn = 1,78 meter. Källa: <https://sv.wikipedia.org/wiki/L%C3%A4ngdenhet> (2017-02-28)

År 1819 tillverkades nya portpelare vid södra porten och 1821 levererades fyra kalksten hällar att lägga över pelarna. Samma år uppförs av tegel på gråstensgrund pelare till de båda nya ingångarna till kyrkogården. De tre äldsta grindarna till kyrkogården är en gåva längre fram av Fockiska sterbhuset i Svartå.

Beslut tas år 1825 att kyrkogården åt norr ska jämnas av och planeras och samma år får soldaten Aborre i uppdrag att tillverka nya pelare av gråsten till västra och norra ingången vilka blir färdiga först tre år senare. 1829 jämnas kyrkogården av, men innan detta sker påförs ytterligare jord och sand.

Det dröjer ända fram till år 1857 innan stämman slutligen enas om en utvidgning åt norr och ytterligare sju år innan kyrkogården utvidgas åt öster och söder. Samtidigt mäts kyrkogårdsområdet upp. Året dessförinnan har dock kyrkoherden framhållit att "det vore församlingen obetaget att genom blomsterprydnad och mindre planering vårda sig om sina dödas viloställen" varför det beslutades att kyrkogården ska jämnas så att en procession kan gå över den.

År 1875 börjar gångar anläggas på kyrkogården och år 1908 restaureras Gamla kyrkogården efter ritningar av länsträdgårdsmästaren.

5 juni 1905 invigs nya kyrkogården av biskop U.L. Ullman. Kyrkogården var anlagd på 2,5 tunnland jord från Svenstorp. Länsträdgårdsmästaren hade utfört ritningen och dräneringen av lantbruksingeniör Sundberg.

1927 sker ytterligare en invigning men då av gravkapellet på Kvistbro nya kyrkogård. Till den nya kyrkogården inköps sedan mark från Svenstorps gård år 1948.

I maj 1961 påbörjas förberedande arbeten för anläggandet av sammanlagt 205 meter kyrkogårdsmurar utmed allmänna landsvägen Örebro – Svartå invid Kvistbro Nya kyrkogård och Kvistbro kyrkogård vid Mullhyttan, dvs "Utvidgning av Kvistbro nya kyrkogård och dess anläggande."

År 1984 nedtecknas angående minneslund inom Kvistbro nya kyrkogård att området ursprungligen var utlagt som urngravsområde men inte har tagits i anspråk på annat sätt än att ett stenkors satts upp i områdets mitt. Till sin storlek bör minneslunden inte vara mindre än de 22x31 meter som begränsas dels av urngravsområdets norra och östra sida och dels av kyrkogårdens södra och västra sida. Länsstyrelsen avråder från att stenkoret behålls inom minneslunden pga minneslundens syfte att utöver anonymiteten erbjuda en konfessionsmässigt neutral begravningsplats.

Ekonomiska kartan, 1955. Källa: <https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor>

KYRKOGRÅRDSBESKRIVNING

GAMLA KYRKOGRÅRDEN

Kvistbro är en mindre ort/kyrkby belägen i övergången mellan socknens slättbygd och dess betydligt större bergslagsområde med gruvor, hyttor och bruk strax sydväst om tätorten Fjugesta, cirka 30 km väst om Örebro. Tidigare var orten ett stationssamhälle vid Svartåbanan, idag präglas socknen av jord- och skogsbruk.⁷ Innan Mullhyttans kapell byggdes färdades sockenborna till Kvistbro kyrka.

Kyrkan med dess kyrkogård ligger på en mindre höjd i Kvistbro by. Strax öster om kyrkan rinner Svartån, vars vattenfall under 1600- och 1700-talet utnyttjades för en stångjärnshammare i det närläggna Gropen. Nordväst och väst om kyrkogården ligger prästgården, uthus, kyrkvaktmästarbostad samt en församlingsgård bestående av en difflyttad 1700-tals gård med flyglar.

Nuvarande kyrka som stod färdig år 1662 är placerad i kyrkogårdens mitt. Söder om kyrkan finns en klockstapel. När klockstapeln byggdes är okänt, sannolikt är den äldre då den inte omnämns vid uppförandet av kyrkobyggnaden.⁸

Enstaka lövträd, både äldre och yngre, finns kvar av den tidigare trädkransen.⁹ Norr om kyrkan finns en kortare rad med äldre lövträd, bland annat ek och vid sakristians nordöstra hörn finns ett äldre lövträd liksom söder om kyrkans västra entré.

Parallellt med kyrkans mur löper en asfalterad gångväg. Mellan mur och väg finns äldre gravvårdar. Från den västra entrén finns en rak gångväg fram till kyrkans entré. Vägen delar

⁷ <http://sv.wikipedia.org/wiki/Kvistbro> (2014-01-24).

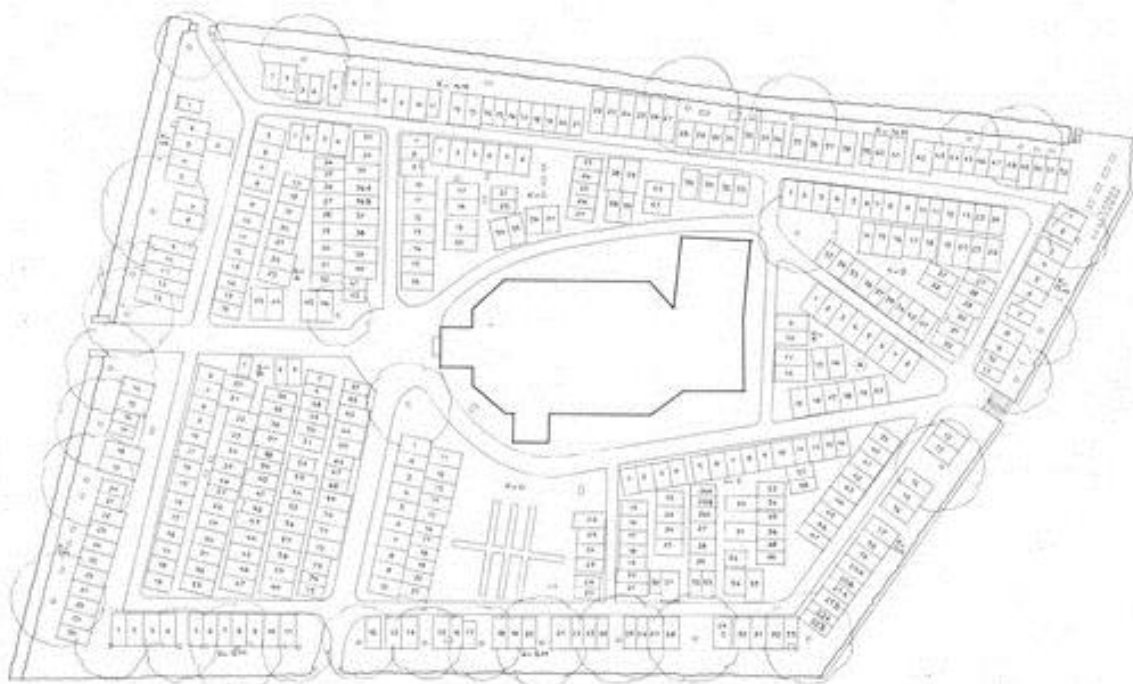
⁸ Kvistbro Församling (1972) *Kvistbro sockens historia*

¹³ Träd planterades första gången invid kyrkogårdsmuren 1802 och nya träd planterades sedan 1821 i de utgågnas ställe. Dagens trädkrans planterades troligen efter att senaste utökningen skedde. *Kvistbro sockens historia* (1972)

sig framför kyrkans västra ingång och fortsätter runt kyrkan. Mellan de två gångarna är resterande yta indelad i mindre och till formen oregelbundna kvarter med hjälp av asfalterade gångar. Kvarteren är förhållandevis små och gravarna är belägna i en sammanhängande gräsyta. Flertalet kvarter har familjegravar vända ut mot gångarna. Samtliga kvarter har ett varierat gravstensbestånd. Norr om kyrkan, i kvarter C finns ett flertal tidiga gravstenar från 1800-talet i kalksten.

På den gamla kyrkogården förekommer titlar med anknytning till det för socknen så viktiga bergsbruket, exempelvis; bergsman och hopslagare. Även mer moderna titlar förknippade med industrialismens framväxande samhälle förekommer som exempelvis stationsvärd, nämndeman, köpman, folkskollärare etc. Gravstenarna i kalksten visar på den lokala tillgången på kalksten samt är ett viktigt kulturhistoriskt arv för Bergslagen och dess industrihistoria.

Tidigt fanns avsedda sittplatser/bänkar samt trädkrans och planteringar vilket borde tyda på någon form av parkkyrkogård.¹⁰ Kyrkogården har idag anpassats för en enklare skötsel, dock ligger gravarna tätt vilket är naturligt med tanke på dess storlek.

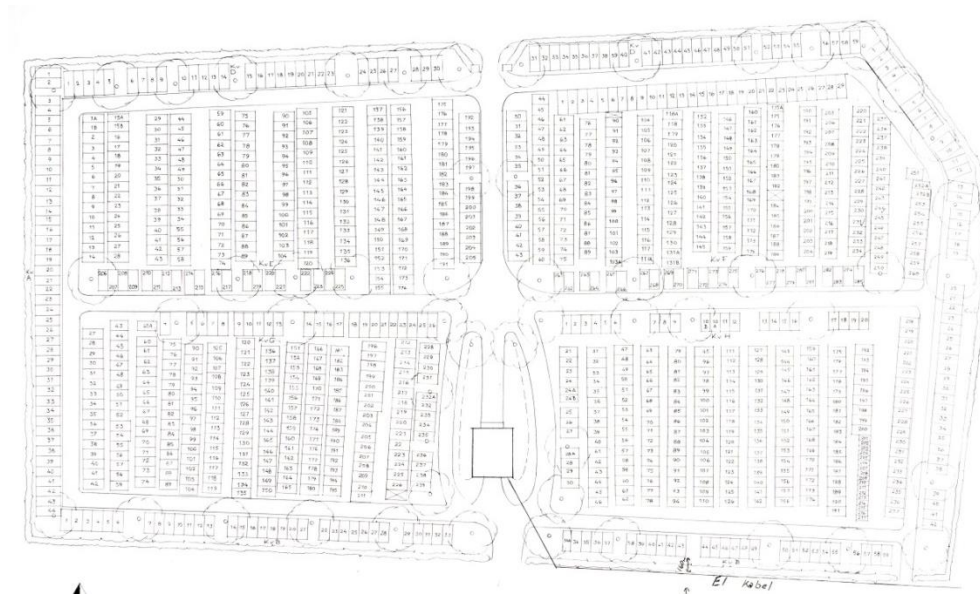
NYA KYRKOGRÅDEN

Kyrkogården utökades år 1905 då en ny kyrkogård anlades söder om landsvägen. Denna första utvidgning omgärdas i norr av en fristående fogad mur av sprängsten, östra sidan omgärdas av en lövhäck och västra av en barrhäck. Från entrén i norr mot bisättningsbyggnaden (1927) i söder leder en rak asfalterad gång. Gången skärs på halva dess sträcka av en gång i väst- östlig riktning vilket bildar fyra nästintill lika stora rektangulära kvarter (i väst-östlig riktning). Dessa båda gångar kantas av lövträdsalleér. Runt kyrkogården

¹⁰ 1802 ordnades med bänkar och andra platser att sitta på invid kyrkogårdsmuren. 1863 framhåller kyrkoherden önskan om att vårda sina dödas viloställen med blomsterpyrdnad och mindre planteringar. *Kvistbro sockens historia* (1972)

parallellt med mur och häck löper en asfalterad gångväg. På gångvägens yttersida finns kistgravar. På murens samt häckens insida finns en trädkrans av lövträd, lönn. Den ursprungliga södra omgärdningen har endast ett fåtal träd bevarade.

I kvarteren är det sammanhängande gräsytor med gravvårdar och längs kyrkogårdens yttersidor finns större familjegravar. I kvarter E finns det mycket utrymme mellan raderna. Övriga gravstenar står i rader med ryggarna mot varandra. I kvarter G fanns tidigare den allmänna linjen.¹¹ Idag finns ett fåtal linjegravar bevarade. Gravbeståndet är av blandad ålder. Ett antal gravvårdar från 1900-talets första kvartal blandas med gravvårdar med dominerande antal från 1950-tal och senare. Äldre, unika gravar eller gravar med ovanlig utformning/bearbetning har bevarats.

Kyrkogården vilken utvidgades åt söder år 1984 är förlagd på en höjd innehållande en minneslund samt askurgravar i rundlar. Denna del av kyrkogården nås via den gång som leder från entrén och runt bisättningsbyggnaden. Avgränsning saknas mellan norra och södra delen av kyrkogården.

Rakt söder om bisättningsbyggnaden finns ett torg med gröna växter samt ett högt kors. Korset stod tidigare i minneslunden. Åt öst samt väst leder sedan grusgångar, åt väst med urngravar på dess norra sida. Grusgången viker av mot söder vid kyrkogårdens västra sida. Gången leder upp till minneslunden med dess askgravar. Intill minneslunden, på dess östra sida, finns två rundlar med urngravplatser. Urngravarna markeras av naturstenar med inskription. Söder om minneslunden växer ett antal björkar på rad samt en tall. Minneslunden markeras av en låg lövhäck i form av en båge. Minneslunden ligger på en mindre förhöjning/kulle.

På västra sidan om "torget" finns ett rektangulärt kvarter med kistgravar. Gravvårdarna ligger i en sammanhängande gräsyta med inskriptionsytan vänd mot öst. Gravvårdarna i kvarteret är från 1980-talet och senare. Södra och östra sidan omgärdas av en låg lövhäck. Västra sidan har en nyplanterad barrhäck.

¹¹ Torbjörn Karlsson, f.d. kyrkogårdsvaktmästare vid Kvistbro kyrka.

Omgärdning

Gamla kyrkogården

Kyrkogården runt kyrkan omgärdas delvis av en stenmur.¹³ Nuvarande storlek på kyrkogården bör vara intakt sedan den senaste utvidgningen år 1864.¹⁴ I söder, väst samt öst är muren ca en meter hög och fungerar som stödmur för de utfyllnadsmassor som efter tid tillförts kyrkogården.^{15, 16} I norr fungerar muren som avskiljare. Muren är en kallmurad naturstensmur med inslag av bearbetad sten.

Nya kyrkogården

Norra delen från 1905 omgärdas i norr av en fristående fogad mur av sprängsten vars krön är täckt med gräs. Muren har ett indrag vid entrén med kraftiga grindstolpar och smidda grindar. Västra sidan har en låg tuihäck medan östra samt nordöstra delen av kyrkogården omgärdas av en meterhög bladhäck.

Ingångar

Gamla kyrkogården

Kyrkogården har fyra entreér, en i vart väderstreck. Samtliga är centralt placerade undantaget den norra vilken är belägen i nordvästra hörnet. Samtliga entreér har smidda järngrindar i olika utformning. Grindstolparna är i natursten undantaget norra entrén som har stolpar i kalksten.

Östra entrén utgörs av en trapp av kalksten integrerad i murlivet. Östra entrén har kvar en äldre bearbetad stentrappa, möjligen från den östra utvidgningen 1864. Grindens gångjärnsstaplar är fästade i murens bakre inre del. Grinden har smidda släta vertikala järn vars övre ändar är kluvna och utåt böjda. Snedsträvor stagar grinden.

År 1817 planerade hovmarschalken Fock på Svartå att skänka järngrindar till de blivande ingångarna i söder och i öster och med stor sannolikhet är det till dessa grindar nämndeman Olof Larsson får i uppdrag att införskaffa fyra portpelare av tackjärn. Befintlig grind kan vara ett arv från denna tid. Dess placering är dock osäker då de ursprungliga grindpelarna murades upp av tegel på gråstensgrund samt att kyrkogården utvidgades åt öster och söder år 1864.

¹³ 1756 påbörjades kyrkogårdens första stenmur. Innan dess utgjordes omgärdningen av kyrkobalkar. Stenmuren torvlades. *Kvistbro sockens historia* (1972)

¹⁴ 1815 beslut om att kyrkogården ska utökas åt väster, ny kyrkogårdsmur byggs. 1857 beslut om utökning åt norr. 1864 beslut om utökning åt öster och söder. *Kvistbro sockens historia* (1972)

¹⁵ Gröna Fakta 3/2009, Kyrkogårdsmuren –en tidlös avskiljare, Movium

¹⁶ 1825 beslut att jämna av och planera norra delen av kyrkogården. 1829 avjämnas kyrkogården åter. Innan detta

sker påförs åter jord samt sand. 1863 beslut att utjämnas kyrkogården så att man kan gå i procession över den. *Kvistbro sockens historia* (1972)

Integrerad enkel och smidd grind i östra stödmuren.

Norra entrén är troligen den äldst bevarade entrén från år 1857¹⁷. Smidda järnkramlor håller samman de vertikala kalkstenar som utgör grindstolparna. Flacka pyramidformade lösa krönstenar kröner stolparna. Grinden är av senare modell med horisontal "löpande hunddekor" i dess övre del.

När entrén senast ändrades är inte klart fastställt men år 1825 tas beslut om utvidgning och planering av norra sidan av kyrkogården och från år 1828 finns en skrivelse om att tegelstenspelarna vid kyrkogårdsportarna är nästintill sönderfallna. Västra och norra portarna förses då med nya. Soldaten Peter Aborre hugger upp nya pelare i kalkstensbrottet i Fjugesta. Pelarna förses med järnkrampor samt gånghakar till grindarna. År 1857 enas om utvidgning mot norr.

Norra entrén med kraftiga grindstolpar ihopjämkade med smidda järnkramlor.

¹⁷ Ursprungligen fanns två stigluckor, i norr och söder. Nya ingångar tillkommer i öster och söder 1826. *Kvistbro sockens historia* (1972)

Södra entrén utgör kyrkogårdens huvudentré. Grindarna är identiska med nya kyrkogårdens grindpar. Dess årtal är okänt men då kyrkogården utvidgades åt söder år 1864 bör dess placering vara ursprunglig. Grindar till södra och västra ingången nyttjades år 1817, möjligt är att södra entréns grindar sett lika ut som östra grinden men att dessa byttes vid den nybyggda södra kyrkogården år 1905.

Kyrkogårdens södra entré.

År 1815 beslutades om en utökning av kyrkogården åt väster och soldaterna Kjelke och Vester, från Kälkesta och Västanby fick utföra uppförandet av muren. År 1828 fick *västra entrén* nya grindpelare av kalksten.

Grindens pelare är idag slätputsade med rektangulärt tvärsnitt. Stolparna kröns av mycket flacka pyramidformade krön i kalksten. Grindparet är senare och i samma utförande som norra entréns grind.

Västra entrén med putsade grindstolpar och smidda grindar som i storlek och utförande påminner om norra entréns grindstolpar.

Nya kyrkogården

Nya kyrkogårdens huvudentré är belägen i norr och har ett indraget entréparti. Grindens gångjärnsstaplar är fästade i kraftiga murade grindstolpar täckta med dubbla rektangulära huggna granitstenar. Genom en öppning i östra sidans häck och via den asfalterade gången i väst-östlig riktning når man bisättningbyggnaden.

Nya kyrkogårdens huvudentré.

Gångsystem

Gamla kyrkogården

År 1875 börjar gångar anläggas på den gamla kyrkogården. Hur denna planering såg ut vet vi idag inte men med hjälp av de äldsta gravarnas placering går det att få en ungefärlig bild av hur kvarteren möjligen kan ha sett ut. Stora gravvårdar och vårdar med stenramar placerades ofta längs muren och senare ut mot gångarna.

Idag löper asfalterade gångar från samtliga ingångar till en yttre gång som löper parallellt med muren samt en inre som går runt kyrkan. Från västra entrén sträcker sig en bred gång fram till kyrkans entré.

Ett förslag till restaurering av kyrkogården lämnades av länsträdgårdsmästaren år 1908. Gångsystemet kan delvis tänkas vara en kvarleva från dels då gångarna på kyrkogården började anläggas 1875 samt från restaureringen 1908.

Kvarter B från syd-väst.

Nya kyrkogården

Södra kyrkogården anlades utifrån en plan och dess gångsystem bör vara intakt från 1905. Gångarna har dock efter tid belagts med asfalt. En yttre gång löper parallellt med muren samt runt de fyra norra rektangulära kvarteren. Från kyrkogårdens entrén i norr löper en rak gång fram till bisättningsbyggnaden.

Kyrkogårdens södra del skils åt från den äldre delen av en asfalterad gång i väst-östlig riktning. I skrivandets stund anläggs en grusad gång som löper från bisättningsbyggnadens södra sida och den parkering som anläggs därom, vidare söderut runt minneslunden och ned längs kyrkogårdens östra långsida. Gångens beläggning längs östra sidan, från minneslunden till den äldre delens södra gräns består av marksten i betong vilken övergår mot norr i asfalt.

Södra kyrkogården. Från entrén fram till bårhuset löper en asfalterad gång vilken delar sig och går vidare runt byggnaden.

Minneslund och askgravplats

Minneslunden

Minneslunden är belägen på en kulle och nås via en gång som leder från parkeringen bakom bisättningsbyggnaden till minneslunden. En svagt svängd häck markerar lundens gräns mot övriga kyrkogården. Parallellt med häcken finns en med plattor belagd gång samt en sittbänk. Ett stenparti med ljusbärare samt en rundel med perenner, träd, lyktstolpe samt vattenpump utmärker platsen. Mot söder gränsar minneslunden mot en rad med björkar. Från minneslunden leder den plattsatta gången vidare längs nya kyrkogårdens östra långsida.

Minneslunden från nord-öst.

Askgravplats

Askgravplatsen är belägen öster om och intill minneslunden och skapar med sin placering känslan av en enhet tillsammans med minneslunden. Askgravplatsens tre rundlar ligger i en svag sluttning med träd, perenner och tolv minnesstenar av natursten.

Tre askgravplatser med 12 urngravplatser vardera öster om minneslunden.

Bisättningsbyggnaden

Bårhuset vilket är centralt beläget på kyrkogårdens södra del uppfördes år 1927. Innan dess tillkomst fanns ett bårhus vid gaveln på kyrkstallet.¹⁸ Byggnaden är rektangulär med spånklädd slamfärgad fasad med på östra, västra samt södra sidan oktagonala små och blyspröjsade fönster. Norra sidan har en mörkt brunmålad port. Taket är högt, valmat samt spånklätt. Grunden består av huggen granit med en källar-/sutterängvåning med portar åt söder.

Bårhusets utformning med högt valmat tak och spånklädda fasadsidor likt kyrkobyggnaden binder samman gamla och nya kyrkogården.

Klockstapel

Klockstapeln på gamla kyrkogården står på kyrkans södra sida och är av en typ som är vanlig i Närke med s.k. öppen klockbock. Snedsträvorna har locklistpanel och klockorna döljs av en sadeltaksformad klockhuv klädd med svarttjärade spån.

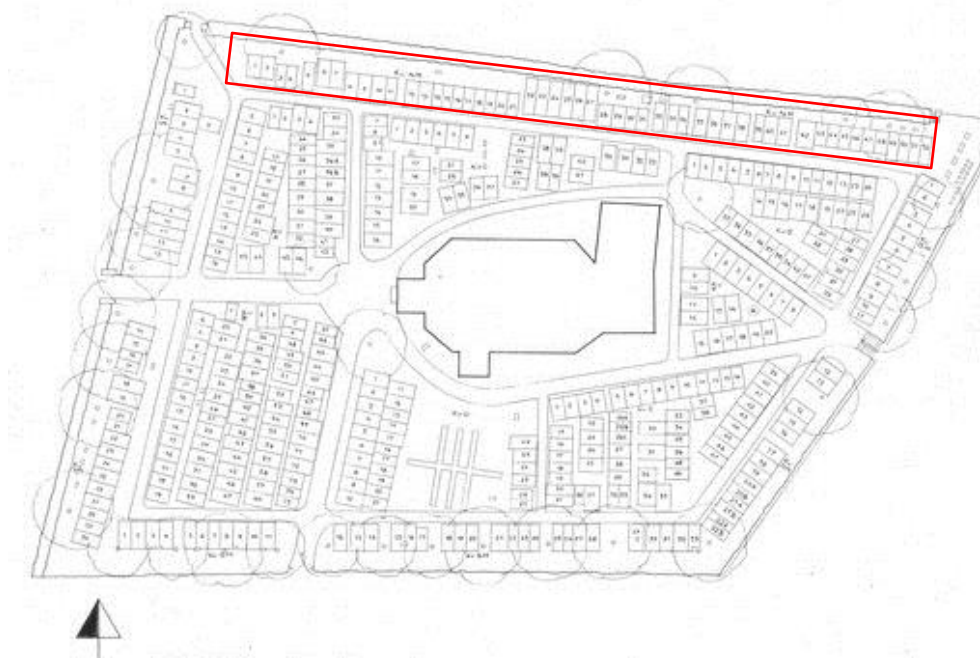
¹⁸ Redan 1689 omtalas ett bårhus nordöst om kyrkan. 1884 flyttas bårhuset till gaveln på kyrkstallet (intill prästgårdens uthus). *Kvistbro sockens historia* (1972)

KVARTERSBESKRIVNING GAMLA KYRKOGRÅRDEN

KVARTER NORRA MUREN

Kvarterets gravvårdar är belägna i en gräsyta mellan muren och den yttre asfalterade gången. Kvarteret har fler äldre och stora gravvårdar i varierande utförande samt stenmaterial. I detta yttre kvarter återfinns både järnstaket, järnkors, kalkstenar samt sk bautastenanar liksom mindre gravstenar från 1910-1930-tal. Järnstaket samt kors är goda representanter för den industrialism som fick sitt genombrott under 1800-talets senare del. I nordvästra delen, längs med yttermuren är ett antal präster begravda.

Kvarteret har med tiden ändrat numreringen på gravvårdarna vilket i praktiken inneburit att äldre vårdar där gravrättsinnehavare idag saknas inte finns med i gravvårdsregistret. Kvarteret har därmed ett antal äldre något bakåt förskjutna rader som står närmre muren. Längst mot öst finns en kort tät rad med gravstenar som flyttats hit. Flerparten av gravstenarna är från årtiondena runt förra sekelskiftet.

Kulturhistorisk värdering

Norra kvarterets ålderdomliga karaktär skapas av antalet gravvårdar från 1800-tal och tidigt 1900-tal. I kvarteret återfinns goda stilexempel från både förindustrialismen samt från tiden då industrialismen var väl utvecklad vilket resulterat i ett stilmässigt blandat kvarter. Bland de äldre gravstenarna utmärker sig det gjutna korset från tidigt 1800-tal, den höga vården krönt av stjärna samt gravstenarna i blandmaterial; kalksten och marmor. I nordvästra delen, längs med yttermuren är ett antal präster begravda.

Kvarteret visar tydligt på det för 1800-talet nya skicket att köpa sin gravplats och att genom gravvårdens storlek och utformning markera innehavarens betydelse även efter sin död. Materialmässigt finns ett flertal kalkstenar, stenar i blandmaterial samt enstaka gjutna gravvårdar. Övervägande andelen gravvårdar är familjegravar där ett flertal titlar anknyter till ett äldre bergsbruk; bruksinspektoren, bruksförvaltaren, skogsförvaltaren och bergsmannen. I kvarteret återfinns även titlar som; fornde kyrkoherden, prost, klockaren, organisten och

kantorn liksom ett antal titlar med anknytning till tiden runt industrialismen; köpmannen, handlanden, häradsdomaren, läraren, ingenjör, rektor m.fl.

Rekommendationer

- För att säkerställa kvarterets mångfald bör samtliga gravvårdar medtagna i inventeringen bevaras.
- Gravstenar av kalksten bör skyddas vintertid för att undvika frostsprängning.
- Konservator bör kontaktas för skötsel av gjutet staket/vårdar.
- Inga nya gravstenar med en modern utformning bör tillföras detta kvarter. Äldre borttagna gravrätter utan gravsten bör återanvändas med till kvarteret anpassad sten.
- Titel, by- eller Ortsnamn visar på socknens och samhällets struktur varför dessa i detta fall bör värnas. Återanvänds gravsten med dekor bör dekorytan bevaras. Örebro Läns Museum alternativt Länsstyrelsen i Örebro Län kontaktas för diskussion angående återanvändandet av återlämnade gravvårdar.
- Senare uppställda stenar vid murens östra del kan med fördel återanvändas men i annat kvarter, placering diskuteras innan återanvändning.

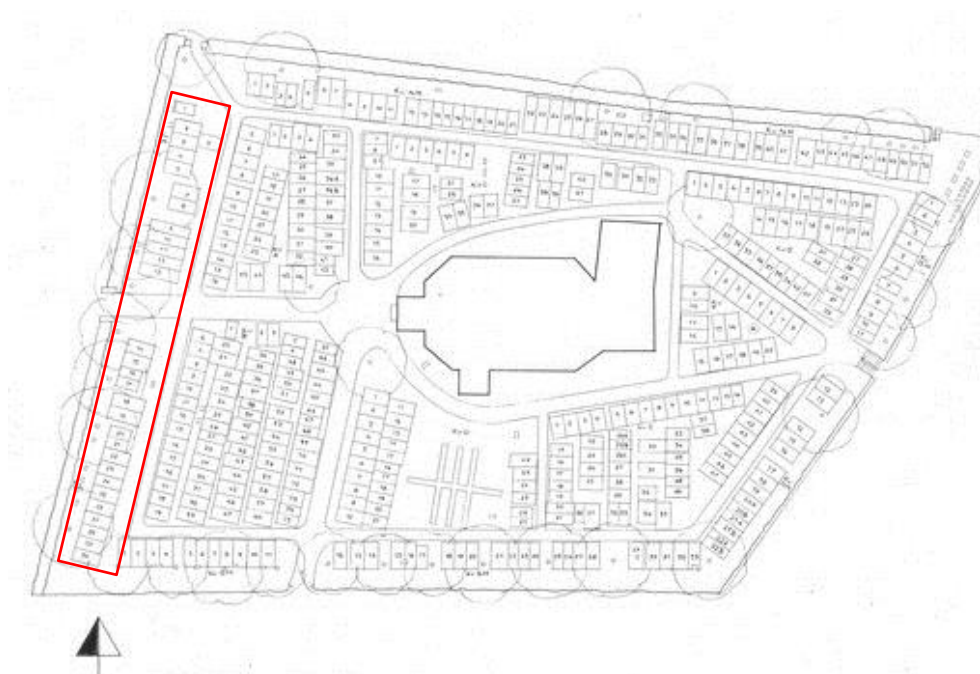

Kvarter Norra Muren från öst samt västra delen.

KVARTER VÄSTRA MUREN

Längs med västra muren finns en rad med äldre bevarade gravstenar, bland annat i kalksten. Kvarteret delas i två delar av den västra entrén. På norra sidan är flertalet gravvårdar högre och av en mer enhetlig karaktär medan södra har en mer utpräglad stilblandning. Kvarterets södra del domineras av en stor gravvård med stenram och har dubbla rader av gravvårdar där den äldre raden som gränsar mot muren består av ett flertal kalkstenar, bland annat två minnesstenar vilka är resta över de personer som omkom vid explosionen vid Svartå bruk år 1889.

Samtliga vårdar står i en sammahängande gräsyta och delar av en tidigare trädkans finns längs muren. Muren är i norr fristående för att mot söder övergå till en stödmur. Längs muren i norr finns en kortare grön häck bakom en av gravvårdarna, möjligen kan detta vara del av en tidigare omgärning. Övervägande andelen gravstenar är från tiden runt förra sekelskiftet. Ett flertal titlar finns i kvarteret; kyrkoherde, hemmansägare, kronolänsman, bergsbruksidkaren, ingenjören, köpmannen, häradsdomaren, förste landmätaren m.fl.

Kulturhistorisk värdering

Kvarteret har två olika karaktärstyper, dels den norra med enhetligt stora vårdar i granit med enstaka undantag av kalksten och ett gjutet kors och dels den södra med något lägre vårdar och en mot muren tidstypisk rad med kalksten från 1800-talets andra hälft. Kvarteret visar på den variation som fanns i både material och utformning vid 1800-talets slut.

Minnesstenarna från Svartå bruk har ett mycket högt kulturhistoriskt värde både ur socialhistoriskt perspektiv och som regionaltypiskt material. I kvarterets södra hörn finns även en tidig kalksten i god kondition. I kvarteret är personer som har ett högt personhistoriskt värde, "Vekhyttekungen" och "Per Gropa", begravda.

Rekommendationer

- För att säkerställa kvarterets mångfald bör samtliga gravvårdar medtagna i inventeringen bevaras.
- Gravstenar av kalksten bör skyddas vintertid för att undvika frostsprängning.
- Konservator bör kontaktas för skötsel av gjutjärn samt kalksten.
- Inga nya gravstenar med en modern utformning bör tillföras detta kvarter. Äldre borttagna gravstenar kan tillfogas kvarteret om en befintlig sten av någon anledning tas bort.
- Titel, by- eller ortnamn visar på socknens och samhällets struktur varför dessa i detta fall bör värnas. Örebro Läns Museum alternativt Länsstyrelsen i Örebro Län kontaktas för diskussion angående återanvändandet av återlämnade gravvårdar.
- Vekhyttekungens gravsten som lagts ned i nordvästra hörnet bör lyftas upp ovan marknivå, stenen vilken är av på dess mitt har med stor sannolikhet tidigare stått upp.
- Idag återstår en minnessten rest över de omkomna vid sprängolyckan i Svartå, en kulturhistoriskt viktig vård ur ett samhällshistoriskt perspektiv, vilken bör skyddas med en huv.

Överst södra delen av kvarteret med dubbla rader vårdar. Norra delen av kvarteret med bland annat en hög gjuten vård från tidig industrialism.

KVARTER SÖDRA MUREN

Kvarteret gränsar till parkeringen i söder och delas i två delar av den södra entrén. Samtliga gravstenar är vända mot gången och består av en blandning av höga granitstenar där ett flertal är tidstypiskt tredelade från 1900-talets första årtionden till låga och breda gravstenar från 1930-1970-talet. Grå granit och svart diabas dominerar. En äldre obeliskformad gravsten från 1868 finns i kvarterets östra hörn. Övervägande andelen är familjegravar vilka med stor sannolikhet omgärdats av en stenram tidigare. Ett flertal titlar förekommer i kvarteret; bergsmannen, masmästare, hemmansägaren, häradsdomaren, nämndemannen, kantor, mjölnaren, kyrkvärden m.fl.

Längs muren växer ett fåtal lövträd som visar på en tidigare trädkrans.

Kulturhistorisk värdering

Kvarteret har ett antal tredelade gravstenar i de för tiden kring 1920-talet vanligt förekommande materialen granit och diabas. Dekoren speglar tiden och kvarteret skiljer sig från tidigare kvarter med sitt yngre gravstensbestånd. Det är glest mellan gravstenarna vilket visar på tidigare stora familjegravar som med stor sannolikhet omgärdats av en stenram, häck eller staket.

Rekommendationer

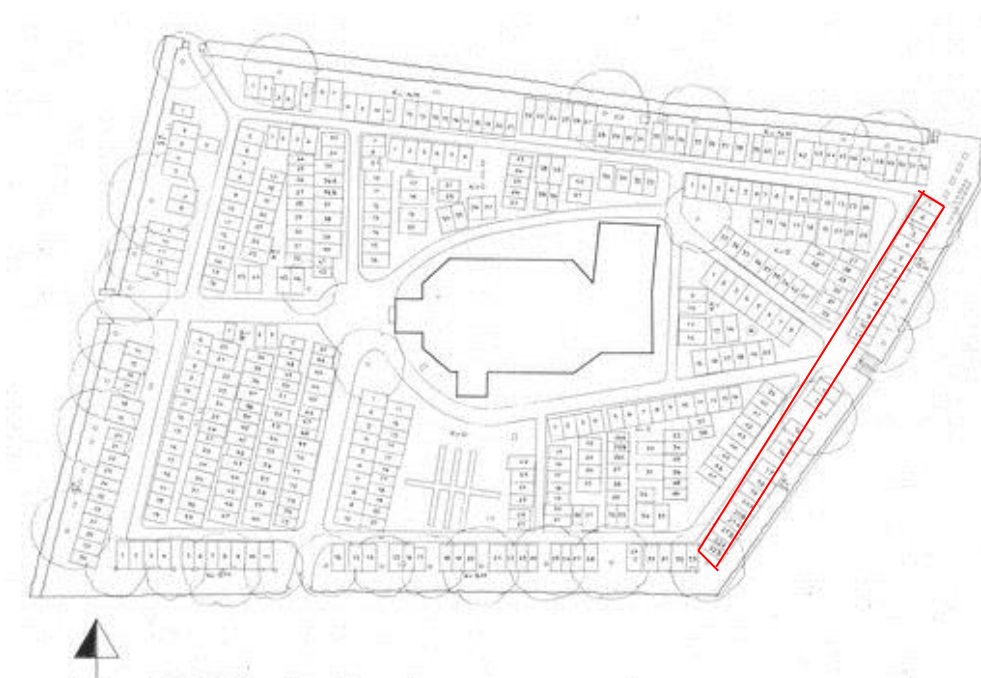
- För att behålla homogeniteten bör om möjligt samtliga gravvårdar medtagna i inventeringen bevaras alternativt om titel, ort-, by eller gårdsnamn saknas bör stenen återanvändas.
- Inga nya gravstenar med en modern utformning bör tillföras detta kvarter. Äldre borttagna gravstenar kan tillfogas kvarteret om en befintlig sten av någon anledning tas bort.
- Gravstenen med utpräglad obeliskform från 1868 är ett viktigt tidsdokument då formen/typen var en av de första av granit efter industrialismens genombrott inom stenindustrin.
- De kortare sektionerna med gravvårdar utgjorde tidigare mindre enheter mellan träderna i den tidigare trädkransen, om möjligt återplanteras träd.

Kvarter södra muren från syd-väst.

KVARTER ÖSTRA MUREN

Kvarteret delas i två delar av den östra entrén. Samtliga gravvårdar står i en sammahängande gräsyta. Det är glest mellan gravvårdarna vilka huvudsakligen är från 1910-talet. Kvarteret är blandat med höga samt lägre breda gravstenar med eller utan stenram. Ett antal gravstenar har bakre delen av stenramen bevarad vilket visar på radens tidigare utseende. I norra delen av kvarteret finns ett lapidarium med stenar från 1800-talets slut, företrädesvis i kalksten och med titlar som bergsman, nämndemannen, skolläraren samt hemmansägaren. Bakom de stående stenarna finns dubbla ditlagda rader med små liggande gravstenar, möjligen tidigare linjegravar.

Kulturhistorisk värdering

Äldre gravvårdar från 1900-talets första årtionden med polerad framsida och enkel dekor i form av ett kors. I kvarteret finns även breda gravstenar med asymmetrisk dekor från 1900-talets senare del. Ett antal vårdar har den bakre delen av stenramen bevarad. Kvarteret visar på bruket med köpta gravplatser vända ut mot gången.

Rekommendationer

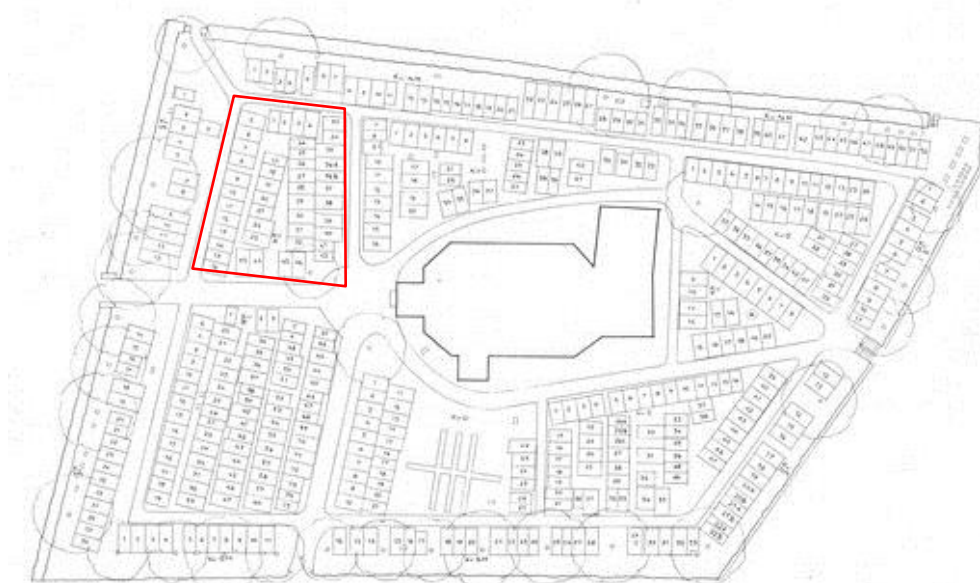
- Gravstenar medtagna i inventeringen bör bevaras alternativt om titel, ort-, by eller gårdsnamn saknas bör stenen återanvändas.

Kvarter Östra muren med ett fåtal äldre gravstenar bevarade. De två nedre bilderna visar på lapidariet med ett flertal välbevarade kalkstenar från bland annat sent 1800-tal samt små liggande gravstenar som möjligen tidigare tillhört den allmänna linjen.

KVARTER A

Kvarteret är beläget i kyrkogårdens nordvästra hörn och ramas delvis in av en asfalterad gång. Samliga vårdar står i en sammanhängande gräsyta. Mot öster gränsar kvarteret mot kvarter C där gränsen idag utgörs av en bred gräsyta, tidigare en grusgång i nord-sydlig riktning. Längs denna sida finns en kortare rad med större familjegravar från 1914 samt 1961. Den senare gravplatsen består av två stenar där den ena stenen är nytillverkad i lika utförande som dess något äldre förlaga. I kvarterets östra del finns även en mindre smidd gravvård från 1920-talet. Längs västra gången finns en större gravvård med stenram och två gravstenar av blandmaterial; kalksten och marmor. Den vänstra från 1847 och dess senare kopia från 1973. Gravvården är välarbetad och tidstypisk. Övriga stenar i kvarteret är låga och breda från 1930-tal till 2000-talet. Förekommande titlar i kvarteret är kyrkogårdsvaktmästarna, lantbrukaren, kyrkoskrivare, hemmansägaren samt disponenten.

Kulturhistorisk värdering

Kvarteret har två tydliga dubbla rader med familjegravar, mot öst finns äldre gravvårdar som visar på kvarterets tidigare yttre gräns. Kvarteret har i dess södra del två äldre välbevarade gravvårdar, varav en med stenram och kalkstenar. Kalkstenarna är mycket goda exempel på välarbetade gravstenar i blandmaterial från 1800-talets mitt. Det mindre smidda korset har en välarbetad dekor i form av en drapering och visar på en enklare typ av gravvård från 1900-talets första årtionden. De äldre gravvårdarna längs kvarterets ytterkanter visar på bruket med större familjegravar vända ut mot gångarna, det mindre korset skulle kunna vara en rest från de gravvårdar som restes över mindre bemedlade vilka begravdes inne i kvarterens mitt.

Rekommendationer

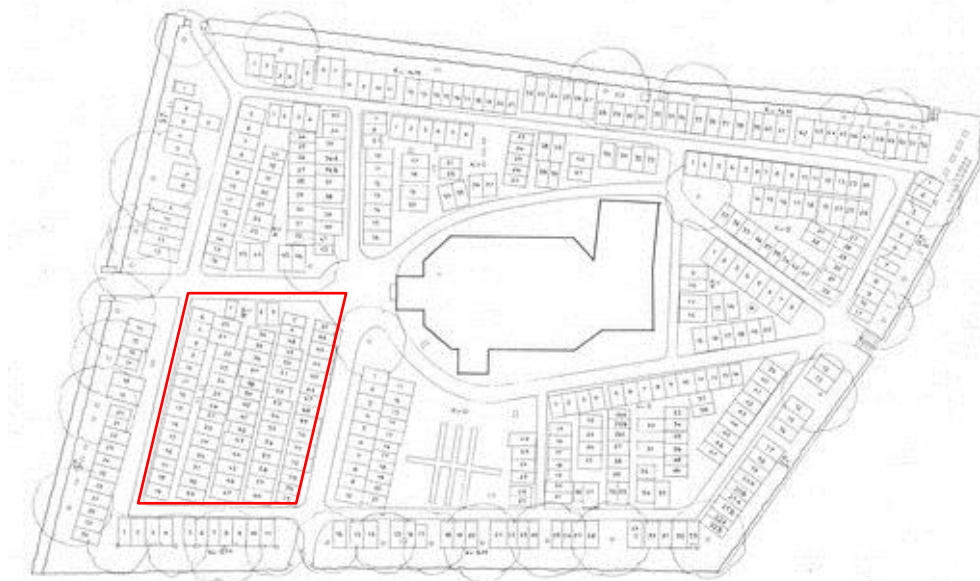
- Den smidda vården samt vårdar i blandmaterial är relativt sällsynta och dess kulturhistoriska värde högt. Gravvårdar som saknar gravrättsinnehavare bör ingå i en underhållsplan för att säkerställa ett bevarande.
- Gravvårdar som tillförs östra och västra raden bör anpassas till raden.

Kvarter A är tydligt avläsningsbart med stora familjvårdar vända mot den idag igenlagda östra gången.

KVARTER B

Kvarteret är beläget i kyrkogårdens sydvästra hörn och har fem rader med gravvårdar med sidan i nord-sydlig riktning. Gravvårdarna är blandade med ett antal höga vårdar från 1900-talets första årtionden till breda låga vårdar från 1900-talets senare del i kvarterets västra del. Samtliga vårdar är placerade i en sammanhängande gräsyta. I kvarteret finns två stenramar samt längs östra gången ett antal vårdar med bevarad del av stenram. I syd-östra hörnet invid en gravhäll växer tre höga enar. Större karaktärsskapande familjegravar finns längs östra entrégången. I kvarteret finns ett flertal gravvårdar med titeln bergsmannen eller hemmansägaren men även befallningsmannen, f.d. hopslagaren, kamreren samt lantbrukaren finns i kvarteret.

Kulturhistorisk värdering

Kvarteret har ett blandat gravvårdsbestånd med större karaktärsdanande familjegravar längs östra gången. Stenramarna samt de äldre höga gravstenarna liksom kalkstenarna visar på kvarterets tidiga utformning.

Rekommendationer

- Gravvårdar med stenram samt av kalksten som saknar gravrättsinnehavare bör ingå i en underhållsplan för att säkerställa ett bevarande.
- Gravvårdar som tillförs östra raden bör anpassas till övriga stenar.

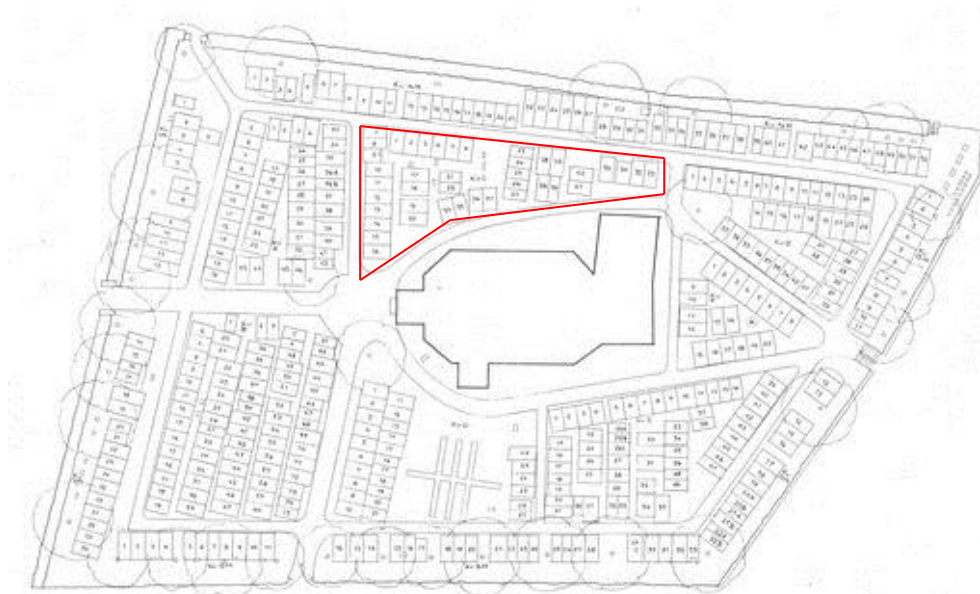
Till höger kvarter B. Kvistbro Samuel Lindskog, 1936, Källa: www.kmb.raa.se

Kvarter B med två formklippta tujor invid en stor familjegrav i kvarterets sydöstra hörn.

KVARTER C

Kilformat kvarter som gränsar mot kyrkan och kvarter A och som ramas in av asfalterade gångar bortsett från västra sidan. Flertalet gravstenar är av kalksten och från tidigt 1800-tal, dvs från tiden då begravningar förbjöds inne i kyrkan. Större familjegravar är vända ut mot gångarna undantaget ett antal äldre vårdar vilka möjligen är placerade efter ett tidigare gångsystem. Kvarteret upplevs initialt något ostrukturerat. Ett flertal titlar finns i kvarteret; Kyrkoherde emeritus, byggmästaren, hemmansägaren, folkskollärarinnan, häradshövdingen, kyrkoherden, bruksinspektoren samt muraremästaren och rusthållaren.

Kulturhistorisk värdering

Kvarteret har ett blandat gravvårdsbestånd med vårdar från 1808 till 2010, stående högre gravstenar av tidig industriell karaktär samsas med låga breda stenar vanliga från 1930-talet och framåt. Fem äldre kalkstensvårdar finns i kvarteret samt en stenram med kätting. Kalksten är både ett typiskt material från förindustriell tid samt ett lokalt material. Gravvården daterad 1808 är ovanlig för att begravingar på norra sidan av kyrkogården vid tidpunkten är relativt ovanlig och för att förbudet mot att begrava inne i kyrkan fastslogs först 1815. Kalkstenarna visar på kvarterets tidiga utformning. De tidiga kalkstenarna har även inskription på båda sidor av stenen för att kunna ses från båda håll.

Rekommendationer

- Gravvårdar av kalksten bör ingå i en underhållsplan för att säkerställa ett bevarande. Välbevarad kalksten från 1800-talets början är mycket ovanligt.
- Nya gravvårdar anpassade till kvarterets övriga stenar placeras lämpligen i kvarterets västra samt östra del.

Kvarter C från nordväst. I kvarteret finns ett flertal äldre och med formslagen huv täckta kalkstenar.

Kvarter C, från öster. Gravvården närmst i bild med en dekorativt utformad kätting av koppar.

KVARTER D

Kvarteret är beläget söder om kyrkogården och består av tre rader gravvårdar vilka delas av klockstapeln. Kvarteret gränsar mot södra entrégången i väster och mot kvarter E i öster, övriga sidor gränsar mot asfalterade gångar. Västra sidan domineras av två större familjegravar. I kvarteret finns ett flertal högre gravstenar varav en välarbetad kalksten samt ett gjutet kors. Gravvårdarna är från blandade tidsperioder, från 1864 till 1985. Förekommande titlar är bland andra; Smidesmästarhustrun, fosterföräldrar, sexman, donator till församlingens skolor, skogvaktare m.fl.

Kulturhistorisk värdering

Kvarteret har ett blandat gravvårdsbestånd med breda familjegravar där stenramen i de flesta fall tagits bort. Ett gjutet kors samt en välarbetad tidstypisk kalksten finns i raden väst om klockstapeln.

Rekommendationer

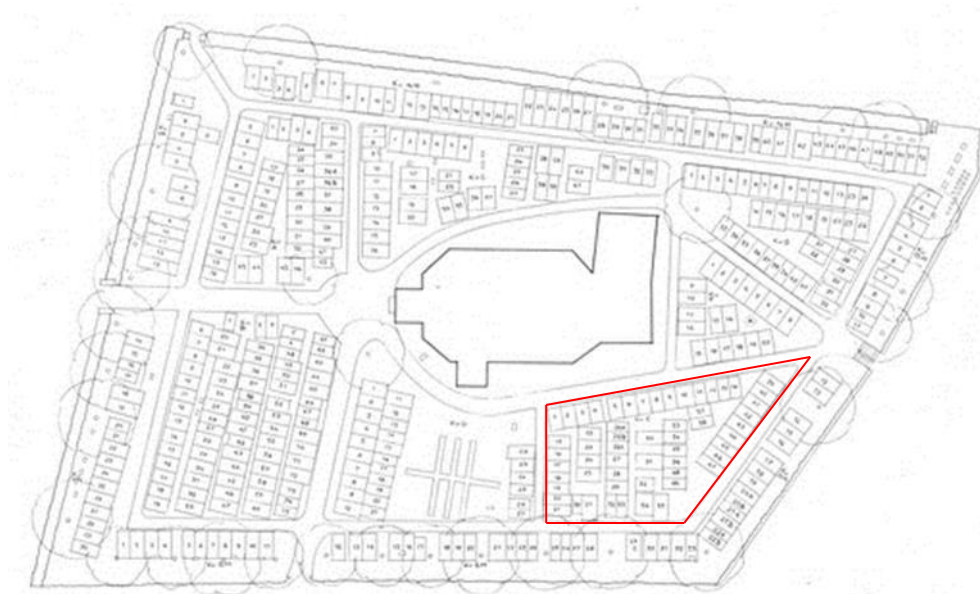
- Det gjutna korset samt kalkstenen bör ingå i en underhållsplan för att säkerställa ett bevarande.
- Inga gravvårdar med modern utformning bör tillföras den västra raden invid den södra entrégången för att behålla karaktären.

Överst, kvarteret gränsar mot södra kyrkogårdsentrén. Större familjegravar finns i de båda östra raderna. Östra delen av kvarter D. Närmst en välarbetad kalksten i nygotisk stil.

KVARTER E

Kvarteret är beläget på kyrkans södra sida och består av dels familjegravar vända mot gångarna samt kortare tväreställda rader i nord-sydlig riktning inne i kvarteret. Gravvårdarna är till övervägande andelen låga och breda från 1900-talets andra hälft med enstaka äldre höga vårdar från sent 1800-tal till tidigt 1900-tal. Kvarteret ger ett splittrat intryck. Samtliga vårdar är av granit och står i en sammanhängande gräsyta.

Kulturhistorisk värdering

Homogen rad mot norr med låga breda gravstenar. De enstaka höga vårdarna längs östra sidan ger en hänvisning om hur kvarteret tidigare såg ut.

Rekommendationer

- Längs norra gången finns en välbevarad homogen rad med låga bred gravvårdar vilken bör bevaras intakt.
- Äldre vårdar från sent 1800- samt tidigt 1900-tal bevaras.
- Gravvård utan titel, ort-, by- eller gårdsnamn i kvarterets inre bör om möjligt återanvändas på befintlig plats.

Kvarter E från nord-väst.

Kvarter E från öst.

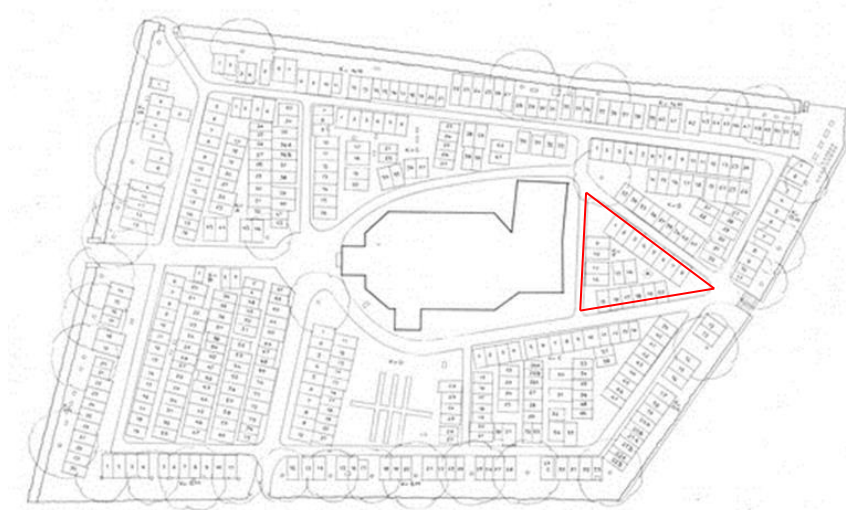
Gravårdar med stenramar samt låga häckar. Ett fåtal av gravårdarna finns bevarade dock utan omgärdning. Samuel Lindskog 1936. Källa: www.kmb.raa.se

Foto: Karl Martin Westerberg, 1951 Källa: www.kmb.raa.se

KVARTER F

Litet triangulärt kvarter med mot söder en rad med låga breda gravstenar. Kvarteret har familjegravar från 1931 vända mot gångarna. I kvarterets mitt finns en stående gravsten samt en hög lyktstolpe. Samtliga gravvårdar är låga och breda och står i en sammanhängande gräsyta.

Kulturhistorisk värdering

Mindre enhetligt kvarter med låga och breda gravvårdar. I kvarterets södra rad finns en stenram bevarad i sin helhet samt övriga två vårdar med bevarade delar. En av stenarna är vänd på och återanvänd. Kvarterets vårdar har tidigare omgärdats av en stenram eller låga häckar.

Rekommendationer

- För att både stärka kvarterets karaktär samt för att betona kvarterets norra gräns kan vid återanvändning gravrättsinnehavaren låta återplantera låga häckar runt gravplatsen/-erna.

Både stenramar och låga häckar fanns i kvarteret under 1950-talet.

Kvarter F från syd-öst.

KVARTER G

Kvarteret är likt dess södra motsvarighet litet och triangulärt. Gravvårdsbeståndet är blandat med mot norr ett flertal höga gravstenar från 1920-talet och mot öster nutida stenar. Kvarteret har mot norr en dubbel rad med gravstenar.

Kulturhistorisk värdering

Mindre enhetligt kvarter med blandade typer av gravvårdar. Kvarterets norra samt södra rad utgör tillsammans med respektive motstående kvarter goda tidstypiska representanter från 1900-talets första del.

Rekommendationer

- För att både stärka kvarterets karaktär samt för att betona kvarterets södra gräns bör vid återanvändning låta återplantera låga häckar runt gravplatsen/-erna.
- Nya gravstenar anpassas i storlek/höjd till kvarterets övriga vårdar beroende på placering.

Kvarter G från syd-öst.

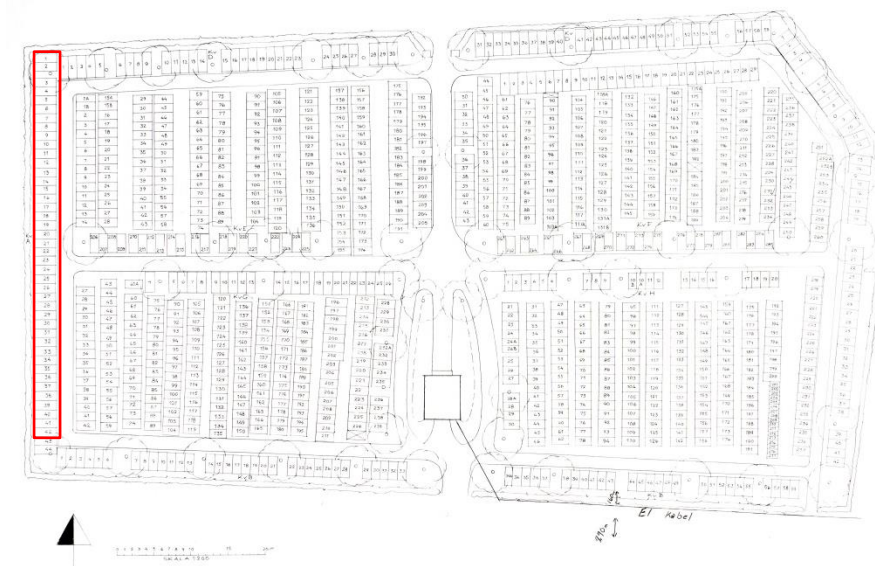

Kvarter G samt kvarter norra muren från öster.

KVARTERSBESKRIVNING NYA KYRKOGRÅRDEN

KVARTER A

Kvarteret är beläget längs kyrkogårdens västra sida. Gravvårdarna står i en sammanhängande gräsyta med ryggarna mot häcken och utgörs till övervägande del av familjegravar. Raden är gles med två äldre och höga gravstenar från 1912, resterande gravstenar är från 1931 fram till nutid.

Kulturhistorisk värdering

Enhetligt kvarter med familjegravar tidstypiska för tidsperioden mellan 1930-1970-talet. De tidigare gravstenarna med symmetrisk dekor för att efter 1960-talet övergå till osymmetrisk dekor. De två äldre vårdarna visar på skicket med större familjegravar längs kvarterets yttersidor. Raden med vårdar har med stor sannolikhet tidigare haft någon form av omgärdning.

Rekommendationer

- De äldre gravstenarna från tidigt 1900-tal bevaras.
- Nya gravstenar anpassas i storlek/höjd och avstånd till kvarterets övriga vårdar.
- Gravsten vid gravrätt som upphör återanvänds med fördel. Om möjligt behålls dekor och bearbetning.

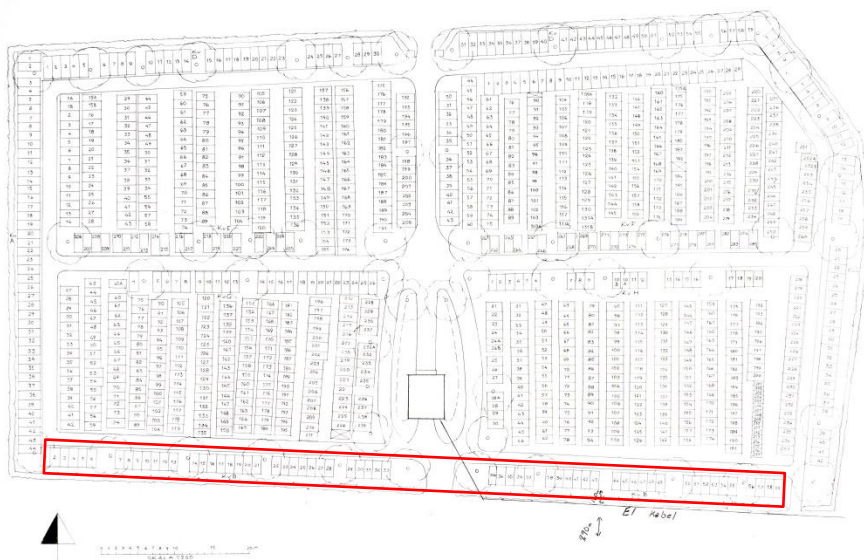

Nya kyrkogården, kvarter A.

KVARTER B

Kvarteret sträcker sig längs den äldre delens södra sida. Idag saknas dock någon form av avgränsning mellan kyrkogårdens norra och södra del. Kvarteret delas i två delar, västra och östra, av den asfalterade gång som leder fram till bisättningsbyggnadens södra sutterängport. Västra delen av kvarteret är glest med ett fåtal gravvårdar, den äldsta från 1930-talet och enstaka från 1940-talet.

I raden öster om bisättningsbyggnaden står gravstenarna tätare och flertalet är låga och breda från 1950-talet. I denna del av kvarteret finns två större lövträd som markerar kvarteret. I kvarteret finns ett fåtal titlar; banvaktare, stenhuggaren samt stationsmästaren.

Kulturhistorisk värdering

Östra delen av kvarteret är representativ med låga och breda vårdar från huvudsakligen 1950-talet. I västra delen finns mot väst två mycket olika vårdar från 1940-talet varav den ena otypiskt hög och grovhuggen, möjligen är gravstenen återanvänd.

Rekommendationer

- Östra delen av kvarteret är tidstypiskt och stenar som tillförs linjen bör anpassas till intilliggande.
- En häck planteras med fördel längs kvarterets yttersida. Gravvårdarna saknar någon form av avgränsning mot den nyare delen av kyrkogården.

Västra delen av kvarter B.

Östra delen av kvarter B.

KVARTER C

Kvarteret är beläget längs kyrkogårdens östra häck och har enhetligt breda och låga familjegravar från 1950-talet, undantaget två äldre vårdar från 1920-talet. Samtliga vårdar står i en sammanhängande gräsyta.

Kulturhistorisk värdering

Sammanhållet kvarter med enstaka äldre vårdar som visar på kvarterets tidiga användande. I kvarteret finns tre titlar; hemmansägaren samt ett gårdsnamn med direkt anknytning till bergsbruket; masmästartorp.

Rekommendationer

- Nya gravstenar som tillförs kvarteret anpassas till omkringliggande.
- Innan gravstenar till återlämnade gravrätter tas bort bör hänsyn tas till ort- by eller gårdsnamn.

Kvarter C från söder.

KVARTER D

Kvarteret är beläget längs norra muren och delas av norra entrén. I kvarteret längs muren finns delar av en äldre trädkrans bevarad. Östra delen av kvarteret är gles med ett fåtal stora, breda gravstenar från tiden mellan 1940-1970-talet samt en bevarad stenram. Åt väst finns äldre tidstypiska högre gravvårdar från tiden mellan 1908 till 1921. Ett flertal gravstenar har titlar som hemmansägare samt bergsmannen. Två stenramar finns i kvarteret.

Kulturhistorisk värdering

Västra delen av kvarteret har tidstypiskt höga familjegravar från kyrkogårdens anläggningstid. Stenarna har brutet alternativt oregelbundet format krön samt polerad och/eller grovt huggen yta med en enkel dekor i form av kors med eller utan kvistar. I kvarterets östra del finns breda och förhållandevis större familjegravar i granit från seklets mitt, varav en med stenram. Kvarteret visar på skicket med större familjegravar längs kyrkogårdens yttersidor. Den äldre karaktären förstärks av trädraden i kvarteret.

Rekommendationer

- Inga nya gravstenar bör tillföras kvarterets västra del/hörn.

Kvarter D från väst.

Östra delen av kvarter D med stora familjegravar.

KVARTER E

Rektangulärt kvarter inramat av asfalterade gånger beläget i nordvästra hörnet. Längs kvarterets södra sida växer en rad med höga äldre träd. Kvarteret har dubbla rader vårdar med sidan i nord-sydlig riktning och längs södra sidan finns en rad med familjegravar vända mot gången. Samtliga gravvårdar står i en sammanhängande gräsyta.

I kvarterets västra del finns gravstenar från 1930-1940-talet och mot öst är gravstenarna huvudsakligen från 1950-talet, vårdarna har liknande utformning och symmetrisk dekor alternativt tempelform. I kvarteret finns fem stycken äldre gravstenar från förra sekelskiftets första årtionden. Ett antal titlar visar på de samhälleliga förändringar som var ett resultat av industrialiseringen under 1800-talets andra hälft; siste gruvfogden, bergsmannen, fd hyttarbetaren, spiksmedmästaren, hemmansägaren, lantbrukaren, handlanden, mejeristen,

pastorn mfl. Kvarteret har längs dess östra och södra sida äldre bevarade träd som utgör en viktig del av kyrkogårdens karaktär.

Kulturhistorisk värdering

Kvarteret har enhetliga rader med låga och breda gravvårdar från 1900-talets första hälft. Ett fåtal äldre vårdar visar på kvarterets tidiga användning och den blandning av gravvårdstyper som förekom. Vårdarnas bredd, avstånd från varandra samt rester av stenramarna ger en bild av kvarterets tidigare utseende. Träden markerar kvarterens yttre gräns.

Rekommendationer

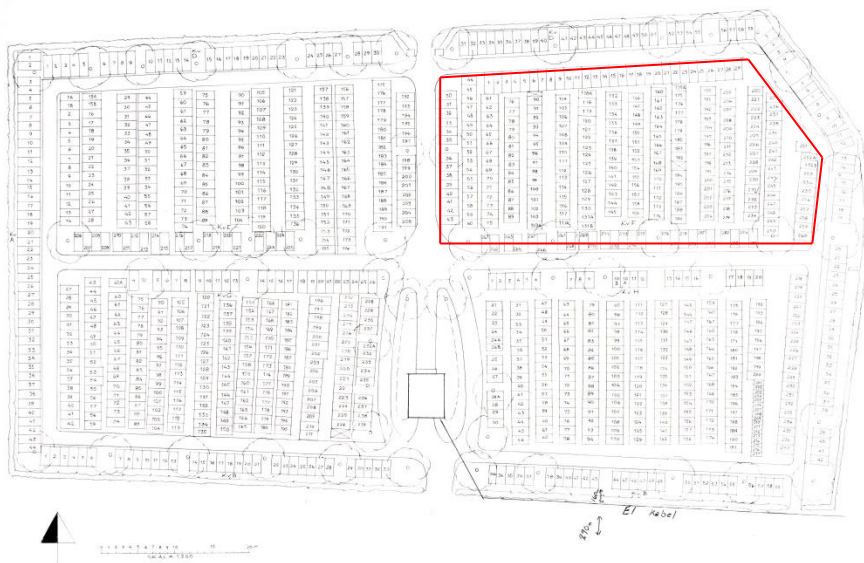
- Äldre vårdar samt gravstenar med titlar bevaras.
- Innan gravstenar tas bort förs en diskussion med exempelvis hembygdsförening angående ort-, by- eller gårdsnamn.
- Hänsyn tas till aktuell rad innan förändring, tidstypisk rad eller del av rad bevaras i sin helhet.
- Gravvårdar vända ut mot gångarna bör bevara sin riktning eftersom de visar på den äldre sociala hierarki som rådde inom kvarteren.

Kvarter E. Gravstenar med stickbågsformade eller raka krön samt ett antal med tempelform vilket var vanligt under framförallt 1930-1940-talet.

KVARTER F

Kvarteret är beläget i nord-östra delen av kyrkogården och har längs dess södra sida en rad med äldre träd. I öst finns en låg stödmur vilken skulle kunna markera kvarterets tidigare yttre gräns. Längs kvarterets ytterkanter är vårdarna vända mot gången. I kvarterets västra del finns ett flertal vårdar från 1916-1920-tal där enstaka vårdar är tidstypiskt högre än breda. I nordöstra hörnet finns ett flertal låga vårdar från 1940-talet. Kvarterets övriga gravstenar utgör en blandning av stenar från 1970-, 1980- och 1990-tal, ofta med rak krönlinjé och asymmetrisk dekor i röd eller grå granit. Med ryggen mot den låga terrasmuren finns familjegravar från 1960-talet. Familjegravarna längs södra gången är från 1950-1960-talet.

Kulturhistorisk värdering

Längs gången som leder fram till bårhuset blandas äldre och nyare familjegravar. Längs södra sidan finns en stenram samt gravvårdar med bevarade stenramsdelar vilka visar på kvarterets tidigare utseende. Ett antal ovanliga gravvårdar i form av en glaskula samt en bok tillverkad av plåt finns i kvarteret. Ett fåtal mindre gravstenar med endast ett namn kan tyda på att en tidigare allmän linje kan ha funnits i kvarteret. Träden längs västra samt södra sidan markerar kvarterets yttre gräns.

Rekommendationer

- Äldre vårdar samt gravstenar med titlar bevaras.
- Innan gravstenar tas bort förs en diskussion med exempelvis hembygdsförening angående ort-, by- eller gårdsnamn.
- Hänsyn tas till aktuell rad innan förändring, tidstypisk rad eller del av rad bevaras i sin helhet.
- Gravvårdar vända ut mot gångarna bör bevara sin riktning eftersom de visar på den äldre sociala hierarki som rådde inom kvarteren.
- Stödmuren längs östra sidan bevaras.
- Gravvårdar i form av en glaskula ska enligt muntlig uppgift vara tillverkad vid ett glasbruk i Svartå. Församlingen bör fundera över om kulan ska tas ned för att säkra dess bevarande. Glaskulan är ett hantverksdokument över en tidigare industri/företagande i orten.

Kvarter F från syd-öst. Gravstenarna närmst i bild är från 1960-talet.

Kvarter F med familjegravar vända mot entrégången.

KVARTER G

Kvarteret är rektangulärt och samtliga vårdar står i en sammanhängande gräsyta. Längs södra sidan finns en rad med äldre träd. Kvarteret har tidigare nyttjats dels för det så kallade allmänna varvet där personer begravdes efter varandra varefter de avled oberoende av familj och dels till större familjegravar vilka finns mot den norra samt östra gången. Kvarteret saknar en tydlig avgränsning mellan kvarter B och G.

Ett fåtal mindre gravar vittnar om kvarterets tidigare indelning. Gravvårdarna är övervägande små, kvarterets inre del har dock tillförts större familjegravar med tiden. Gravstenar från främst 1970-talet dominerar dock i kvarteret. I kvarteret förekommer ett fåtal titlar som hemmansägaren, rättaren, klenmeden, bergsmannen, fabrikör samt köpmannen.

Kulturhistorisk värdering

Vända mot gångarna i öst och väst finns familjegravar från 1920-1990-talet. I väst finns en mindre grupp med låga enhetliga gravstenar med brutna krön och i fler fall polerad framsida med dekor av kors och en krans. Dessa mindre gravstenar har handhuggna sidor i olika utförande och visar mycket tydligt på det tidiga 1900-talets dekor och bearbetning. Mot östra gången (mot bisättningsbyggnaden) finns en stenram samt en gravård i blandmaterial. I kvarteret finns två träkors, två metallkors, samt mindre stenramar vilka bland andra mindre gravstenar skulle kunna vara rester av det tidigare linjegravskvarteret som fanns här. I västra delen av kvarteret finns 15 gravstenar från perioden mellan 1916-1934. Utmärkande för kvarteret är de enstaka höga vårdarna i diabas.

Rekommendationer

- Äldre små gravstenar från 1920-talet är viktiga tidsdokument då deras större förebilder idag är borttagna. Den oftast rikliga dekoren och de handhuggna övriga sidorna är tidstypiska.
- Innan gravstenar tas bort förs en diskussion med exempelvis hembygdsförening angående ort-, by- eller gårdsnamn.
- Viktigt att värna om de få linjegravar som finns bevarade i kvarteret.
- Gravvårdar vända ut mot gångarna bör bevara sin riktning eftersom de visar på den äldre sociala hierarki som rådde inom kvarteren.

Kvarter G med i förgrunden en stenram samt en gravvård av blandmaterial.

Kvarter G från väst, i västra delen av kvarteret finns ett antal gravstenar som är högre än breda samt står någorlunda tätt vilket tidigare var vanligt förekommande för kvarterens inre.

KVARTER H

Kvarteret är beläget i syd-öst. En rad med äldre träd kantar norra sidan. Södra sidan sluttar kort ned mot intilliggande kvarter B. Samtliga gravstenar vilka är vända mot väst, är låga, breda och tidstypiska från perioden mellan 1950-1960-tal, 1960-talet i väst och 1950-talet i öst. En låg stödmur finns i öst mot vilken familjegravar från tidsperioden 1949-1960-tal står. Längs norra gången finns större familjegravar från 1960-talet. Samtliga vårdar är i granit eller diabas i enlighet med tidens ideal.

Kulturhistorisk värdering

Kvarteret är tidstypiskt i både form och material. Familjegravarna längs norra gången skiljer sig från övriga kvarteret på grund av sin storlek. Kvarteret har behållit sin äldre indelning med gravvårdar vända mot gången. Ett antal gravstenar har titel vilket motsäger efterkrigstidens uppfattning om jämlikhet och neutralitet. I kvarteret finns både den under 1930-1950-talet vanligt förekommande tempelformen liksom den asymmetriska dekoren vilken blev vanligare från 1960-talet. De enklare gravarnas utformning och dekor utgör ett viktigt tidsdokument som en kvarleva av efterkrigstidens ideal där personliga uttryck i form av titlar och dekor fick ge vika för enhetligheten, dvs likformighet och anonymitet. Återanvänds gravvårdarna bör om möjligt stenarnas dekor och bearbetning bevaras.

Rekommendationer

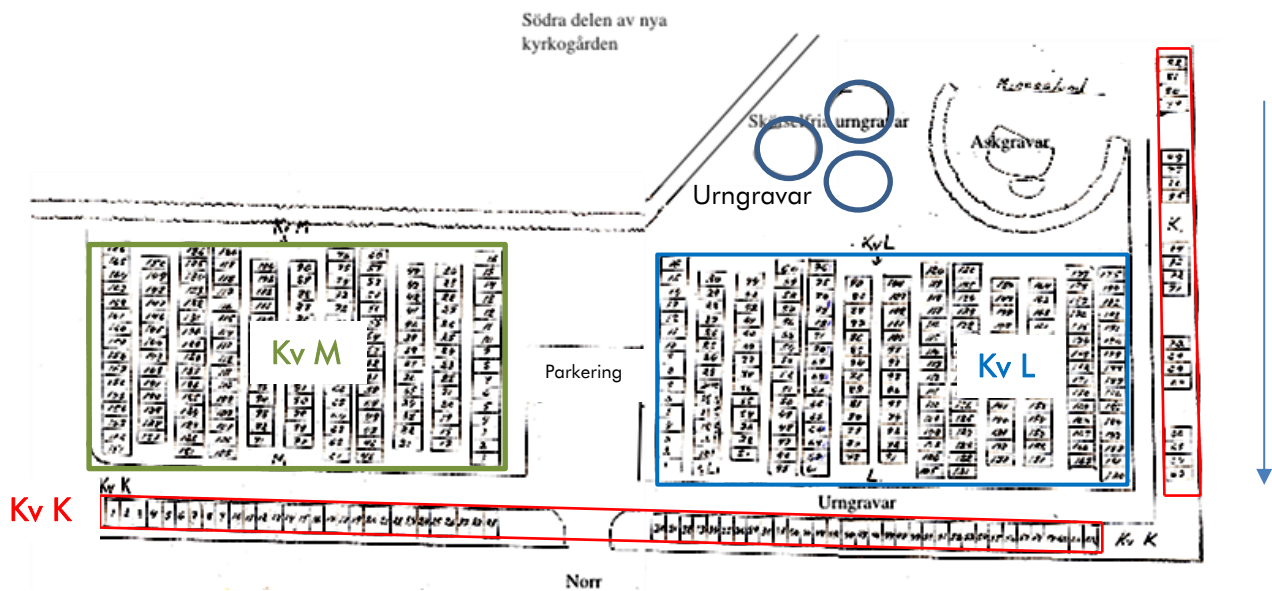
- Ett antal gravstenar med titlar ingår i en välbevarad rad med för tiden representativa vårdar. Samtliga stenar bör bevaras.
- Innan gravstenar tas bort förs en diskussion med exempelvis hembygdsförening angående ort-, by- eller gårdsnamn.
- Gravvårdar vända ut mot gångarna är en rest av den äldre sociala hierarki som rådde inom samhället och bör bevaras.

Kvarter H med större familjegravar längs den norra gången samt enkla rader med gravstenar vända mot väst.

NYA KYRKOÅRDENS SÖDRA UTVIDGNING

Kyrkogården utvidgades år söder på 1980-talet, den ursprungliga ritningen inkluderade ytterligare kvarter mot söder och öster om urngravarna.

KVARTER K

Kvarteret är beläget söder om och löper parallellt med kvarter B samt längs kyrkogårdens västra sida. Kvarteret har enbart urngravar vilka samtliga är vända mot gången.

Gravstenarna är låga och breda från 1980-talet till 2000-tal. Östra delen av kvarteret har en enhetlig och representativ rad med vårdar från senare delen av 1990-talet. På grund av gravvårdarnas låga ålder är kvarteren inte inventerade.

Västra delen av kvarteret.

Östra delen av kvarter K.

KVARTER L

Kvarterets gravvårdsbestånd är i enlighet med tidens ideal blandat med en mer fri utformning. Västra delen av kvarteret saknar gravvårdar. På grund av gravvårdarnas låga ålder är kvarteren inte inventerade.

Kvarter L från nordöst.

KVARTER M

Kvarteret saknar gravvårdar och består av en sammanhängande gräsyta omgärdad av en häck på dess södra och östra sida. Kvarteret är beläget i kyrkogårdens sydöstra del.

Plantering innan omläggning till parkering hösten 2017.

Till vänster om gången kvarter M, till höger kvarter K samt B.

SAMMANFATTNING

GAMLA KYRKOGRÅRDEN

Gravstenarnas storlek, form samt bearbetning visar hur olika stilideal/epoker avlöst varandra och vilken samhällsklass som begravdes var i kvarteren. Kyrkogården är på grund av detta en pedagogiskt viktig plats där det är möjligt att läsa och ta del av bygdens historia, vilka näringar som fanns och vilka områden som var verksamma under olika tider. Stora gravvårdar samsas på samma yta som små där de större gravvårdarna uttrycker vilken ställning i samhället den avlidne hade och kan i ett antal fall visa på vilken roll dessa personer har spelat i ortens utveckling.

Kyrkogården har en stor andel gravstenar i granit men med ett stort inslag av kalksten samt ett fåtal vårdar i järn. Ett flertal gravar från både 1800-talets början samt senare hälft, tiden före och efter industrialismens genombrott är tillverkade i det mer "lättarbetade" materialet kalksten. Trots att utformningen är varierande från en förindustriell enkel och slätbearbetad sten till en stilmässig blandning från tiden efter nystilarnas intåg har de gemensamt att de rests över familjer med någon form av social status. De få gravvårdar som är i gjutjärn alternativt är smidda utgör tillsammans med tidigare nämnda stenar ett viktigt inslag och är idag en snabbt minskande grupp av kulturhistoriskt viktiga vårdar.

I samtliga kvarter finns ett flertal gravvårdar med titlar vilka idag bär vidare den kulturhistoriska betydelsen i den mån att dessa visar på vilka yrken som var viktiga för samhället och för orten som brukssamhälle.

I kvarteren finns gravstenar med tidstypisk dekor för de olika tidsperioderna, från den enkla släta kalkstenen med inskription på båda sidor till stenar med bladornamentik i relief eller i blandmaterial (kvarter Norra muren samt kvarter A).

Bland de låga breda stenarna är den symmetriska, ofta tempeldekoren, ett vanligt förekommande motiv men även ett enkelt kors med blad, en fågel eller liknande förekommer. I kvarter Norra muren blandas liggande mindre stenar med polerad framsida eller med en enkel rad med höga råhuggna bautastenar. Även ornamentalt huggna stenar i kalksten finns i kvarteret liksom gjutna kors och stenar med inslag av marmor.

I kvarter A och C finns nyttillverkade och återanvända äldre gravstenar vilka smälter in fint i kvarteren. Längs med västra muren, åt söder, finns en rad med äldre bevarade gravstenar, flera i kalksten. Gravstenarna i kalksten visar på den lokala tillgången på kalksten samt är ett viktigt kulturhistoriskt arv för Bergslagen och dess industrihistoria.

På den gamla kyrkogården förekommer titlar med anknytning till det för socknen så viktiga bergsbruket, exempelvis; bergsman och hopslagare. Även mer moderna titlar förknippade med industrialismens framväxande samhälle förekommer som exempelvis stationsvärd, nämndeman, köpman, folkskollärare etc.

Ett förslag till restaurering av kyrkogården lämnades av länsträdgårdsmästaren år 1908. Gångsystemet kan delvis tänkas vara en kvarleva från dels då gångarna på kyrkogården började anläggas 1875 och dels från restaureringen 1908. De äldre gravarnas placeringar borde även ha kvar den ursprungliga placeringen vilket skulle kunna visa på en tidig planering av kyrkogården. Tidigt fanns även avsedda sittplatser/bänkar samt trädkrans och

planteringar vilket borde tyda på någon form av parkkyrkogård.¹⁹ Kyrkogården har idag anpassats för en enklare skötsel, dock ligger gravarna tätt vilket är naturligt med tanke på dess storlek. På gamla kyrkogårdens finns endast kistgravar.

Rekommendationer

- På kyrkogården finns ett stort antal äldre kalkstensvårdar vilket kan betraktas som ovanligt då de allra flesta kalkstenar antingen vittrat eller tagits bort. Ett flertal stenar har fått en skyddande formslagen kopparkåpa vilket med stor sannolikhet skyddat stenarna från att vittra bort eller frostsprängas. Samtliga kalkstenar bör ingå i en vård- och underhållsplan.
- Kvarter Västra och Östra muren har ett högt kulturhistoriskt värde på grund av dess mångfacetterade gravvårdsbestånd. Raderna bör hållas intakta.
- Kvarteren är väl avgränsade undantaget öster om koret. Kvarter F är ett litet tydligt och välbevarat kvarter. Gravstenar/vårdar som saknar titlar bör återanvändas och kan med fördel mot norr förses med låga häckar.
- Trädkorsen är ett viktigt inslag på kyrkogården. Om möjligt återplanteras träd för att skapa avgränsningar och markera kvarter.

NYA KYRKOGRÅRDEN

Nya kyrkogårdens karaktär delas i två där den äldre delen har en stram parkkaraktär med räta gångar och trädalleéer samt ett centralt placerat bårhus i axel med huvudentrén i norr. Samtliga kvarter har efter tid gjorts om och äldre stenar tagits bort. Dock finns i kvarteren äldre stenar i varierande utformning bevarade vilket gör kvarteren "avläsbara". Kvarter avsedda för allmänna linjen har inte getts någon högre kulturhistorisk betydelse varför dessa gravvårdar tagits bort och ersatts av nyare och i flera fall omdanats så att dess enkla radstruktur förändrats.

Den senaste utvidgningen av kyrkogården är klart avskild med friare utformade gravstenar i en sammanhängande gräsyta samt en tydligt avskild minneslund med för den senare delen av 1900-talet karakteristiska klippta häcken samt askurngravplatser i rundlar. Denna del av kyrkogården utgör en tidstypisk miljö för kvarter anlagda under 1900-talets tredje kvartal.

Rekommendationer

- Längs norra muren finns ett antal välbevarade vårdar som ger en hänvisning om hur kvarter med köpta gravplatser såg ut vid kyrkogårdens anläggande, vårdarna bör bevaras även om titlar saknas.
- I samtliga kvarter där raderna är homogena och sammanhängande bör inga nya gravvårdar tillföras utan om möjligt återanvändas med bevarad dekor och ytbearbetning.
- Träkorsen är synonyma med linjegravar och utgör en snabbt försvinnande del av vårt kulturhistoriska arv på kyrkogårdarna, korsen bevaras och bör vid ett långt gående sönderfall nyttillverkas i samma stil och dimensioner samt målas med linoljefärg.
- I kvarter G finns två små stenramar samt linjegravar utformade som deras större förebilder vilket är karakteristiskt för linjegravar.

¹⁹ 1802 ordnades med bänkar och andra platser att sitta på invid kyrkogårdsmuren. 1863 framhåller kyrkoherden önskan om att vårda sina dödas viloställen med blomsterprydnad och mindre planteringar. *Kvistbro sockens historia* (1972)

- I kvarter E, F samt G är det bitvis glest mellan gravvårdarna. Nya gravvårdar som tillförs kvarteret placeras med fördel sammanhållande och skapar på så sätt en egen enhet i kvarteret.
- I kvarteren E, F och G finns bevarade äldre gravvårdar vilka visar på kvarterens tidiga användning. I kvarter F finns ett antal ovanliga gravvårdar ibland annat glas, plåt eller betong vilka är relativt ovanliga på kyrkogårdarna runt om i Bergslagen.
- Kvarter H samt B, mot öster, är två mycket representativa kvarter som tydligt visar på efterkrigstidens enhetliga begravningsideal.

De två äldre typerna av gravsättningar, köpta gravplatser samt linjegravar, speglar 1800-talets samt det tidiga 1900-talets syn på samhällets sociala skikt och är viktiga ur ett pedagogiskt perspektiv.

GRAVVÅRDAR ÖVER PERSONER AV LOKALHISTORISKT INTRESSE

Kvarter Norra Muren

Grav nummer: 6-7

Olof Haggren, 1789-1815, gift med änkan Kristina Lindström, paret hade 7 barn ihop. Olof var den förste i Närke år 1802 att vaccinera mot smittkoppor (två äldsta barnen). I Kvistbro avstannade spridningen och under 10 års tid blev cirka 1200 personer, var av de flesta barn, vaccinerade. Olof hade studerat medicin vid Uppsala och förutom att vara kyrkoherde och läkare är det möjligt att han var inspirerad av Carl von Linné, Olof anlade en prästpark/trädgård invid Svartån. Odlade medicinalväxter. Han fick medalj för sin läkargärning och under en period i livet var han även kunglig hovpredikant.

Grav nummer: 12-13

Klockaren Lars August Carlberg (1827) blev klockare endast 18 år gammal. Trots sin ungdom var han mycket uppskattad. Jobbade vid sidan av klockaretjänsten som veterinär och blev senare tillfrågad om tjänsten som lärare men tackade nej. Arbetade 54 år som klockare och djurläkare och 1856 när kyrkan fick en ny orgel även som organist (han fick även hedersutmärkelse för sitt arbete i församlingen). Sonen PA Carlberg som tog sig an lärartjänsten efterträdde sin far senare som klockare men fortsatte som folkskollärare.

Grav nummer: 26-27

Carl Gustaf Nils Leyonhielm var ordförande i kyrkostämman 1860. Näst efter fattigdomen var alkoholismen det största problemet i Kvistbro församling. Leyonhielm vurmade mycket för nykterheten och använde sitt inflytande att göra alkoholen mindre tillgänglig. Bland annat fick han en del världshus och vägkrogar att sluta sälja sprit, strukturerade upp/ordnade försäljningen.

Kvarter Västra Muren

Grav nummer: A

Lars Larsson, Häraldsdomare, började som fattig dräng men arbetade sig uppåt. Han hade affärssinne, bland annat gjorde han ett riktigt klipp år 1870 när han som ensam hade/läste tidningen i vilken stod att Frankrike och Tyskland hamnat i krig. Lars köpte snabbt det tackjärn som fanns i trakten vilket han efter ett halvår senare kunde sälja till tredubbla priset. Lars blev ledare i hyttelaget (Vekhyttan) där han såg till att reparera hyttan vilket skapade många arbetstillfällen. Han lånade även ut pengar till en mindre räntekostnad. När tåget (Svartåbanan) planerades att gå genom Vekhyttan gjorde Lars stort motstånd eftersom han såg att detta skulle ruinera de bönder och bergsmän vars marker skulle bli avskurna. Lars Larsson sägs ha varit som en far för hela Vekhyttebyn och fick smeknamnet Vekhyttekungen. Han blev den siste

bergsmannen i Lekebergs slagen. Vekhytte masugn upphörde 1903, året efter Lars död.

Grav nummer: F

Minnessten över omkomna vid explosionen vid Svartå bruk den 18 maj 1889 (se bilaga 1).

Grav nummer: 1

Georg Magnusson född 1897 kyrkoherde 1943 i Kvistbro, innan verksam i Kumla inom ungdomsrörelsen. Georg verkade för hittflyttningen av församlingsgården samt samlade in "julfemman". När det var konfirmandläsning i församlingsgården och konfirmanderna pratade och stöjade så hyschade han dem för att inte störa hunden. Georg badade ofta i Svartån och "flöt förbi" med den stora magen upp i vädret.

Grav nummer: 7-8

J.O. Gellertz. År 1860 blev Kvistbro en kommun med kyrkoråd, skolråd och kyrkostämman där Gellertz blev ordförande. Mötena hölls i sockenstugan eller sakristian (skolhuset i Mullhyttemon). Den kraftiga befolkningsökning som skedde i Kvistbro socken med start vid 1800-talets början fördubblades på mindre än 100 år. Då verksamheten vid gruvor och hyttor upphörde samtidigt som missväxt drabbade landet resulterade detta bland annat i att familjer splittrades när många emigrerade till Amerika vilket i sin tur fick sociala konsekvenser när många äldre blev kvar. Kyrkorådets största utmaning vid 1800-talets mitt blev fattigvården. De bergsmän som var skogsägare hade det något bättre då virkespriserna steg under denna tid. Gellertz var kommissarie vid tiden för mordet vid Sirsjö torp. Händelsen är en fruktansvärt mörk historia där en familjefar har ihjäl sina barn som en följd av de svåra förhållandena i samhället.

Grav nummer: 18-19

Per Nilsson eller "Per Gropa" köpte Gropens gård av Svartå bruk 1876. Per byggde en ny kvarn, men all säd var tvunget att fraktas av häst och vagn till Kumla där närmsta tågstation fanns. Per använde sitt inflytande för att få Svartåbannan dels normalspårig (planerad smalspårig) plus sträckningen via Kvistbro istället för Vekhyttan. Per lyckades med detta och kanske var det också tack vare "Vehytttekungens" motvilja mot järnvägen. Järnvägen var mycket viktig för hela samhället men betydde också mycket för Pers framgång. Per startade även tillverkning av murtegel, taktegel och dräneringsrör. Utanför tegelbruket låg teglet på tork och skolpojkar som tog vägen över teglet lämnade avtryck av barnafötter i leran. Vid förhör hade dock ingen av gossarna ens varit i närheten av teglet och alla släpptes. Det vill säga alla utom en grabb som hade haft den oturen att födas med 6 tår på ena foten, och på så sätt inte kunde friskrivs. Arbetskraft fanns det gott om då socknen var kraftigt överbefolkad vid

den här tiden. Den driftige Per startade även ett Sågverk som försåg kyrkan med pärlspånt vid restaureringen 1892. Bredvid sågen byggdes ett mejeri men som istället blev gropens första snickerifabrik. 1905 startade han Gropens första kraftstation. 1908 avled Per.

Kvarter A

Grav nummer: 15-16 samt 32

De sista husarerna i socknen var Jan Erik Helling, Karl Johan Hassel och Carl Evald Hässel. Samtliga från Hässelby. Ofta kunde man som knekt i kronans tjänst tilldelas efternamn som påminde om vart du kom ifrån: Westman, Wester= västanby. Kjelke= kälkesta. Hulling, Hulting= Hulvik osv. Både Helling och Hassel arbetade som kyrkvaktmästare vilket inte var ovanligt, att efter tjänst hos kronan arbeta som kyrkvaktmästare. Efter Carl Johans tjänstgöring mellan 1886-1909 tog sonen Jan Erik tog över tjänsten fram till 1933.

Kvarter B

Grav nummer: 69-72

Holger Nilsson från Luggavi testamenterade sin förmögenhet till byns samtliga invånare över 18 års ålder.

Grav nummer: 50-51

Adolf och Anna Mörk, från Svartå Nedre bruket. Vad jag förstått hade de inga egna barn men tog emot många föräldralösa eller där föräldrarna inte kunde försörja sina barn. Barn som inte kunde bli försörjda hamnade hos den som kunde ta emot barnen för minsta möjliga ersättning. I många fall fick barnen arbeta och ofta delades syskon från varandra. I fallet med Adolf och Anna har ett barn till ett av fosterbarnen hos paret berättat att barn som hamnade hos dom hade det bra.

Kvarter C

Gravvård B

Kyrkoherde Petrus Bellander född 1776 son till bruksförvaltaren vid Hasselfors. Prästvigd 1771 och kyrkoherde i Askersund innan han kom till Kvistbro 1795. Bellander satte genast igång med en omfattande renovering. Han beskriver kyrkan som mörk och omordern, gick hårt fram i renoveringen och möjligen kan det vara då många inventarier försvann från kyrkan. Petrus hade stora tankar om att bland annat riva klockstapeln och bygga ett klocktorn på kyrkan. Bellander hade ett stort historiskt intresse, tack vara hans arbete och efterforskningar vet vi så pass mycket som vet idag. Petrus hette ursprungligen Pehr men bytte namn vid prästvigningen.

Grav nummer: 4-5

Disponent Källén. Arbetade som disponent åt Per Nilsson i Gropen.

Kvarter E

Grav nummer: 26

Leksaksfabrikör Ivar Forsberg 1902-1979 från Ribboda. Fabriksbyggnaden, som idag fortfarande finns kvar, är belägen i Ribboda.

Grav nummer:

Leonard Rundberg Folkskolelärare i Sixtorps skola 1880-90 och i Vekhyttans skola 1890-1920.

BRISTER OCH ÅTGÄRDER

GRAVVÅRDAR AV KALKSTEN

På Kvistbro kyrkogård finns gravstenar och hållar av kalksten som alla, oavsett skick, är medtagna i inventeringen.

Gravvårdarna åldras och det är skillnad på olika stensorters motståndskraft. Kalkstenen är en sedimentär bergart med en porös sammansättning. Skikten har olika hårdhet så skadorna uppstår därför selektivt i svaga zoner med sprickor, skiktning och vittring. Den synliga skadan är oftast ett resultat av flera samverkande nedbrytningsfaktorer.

Kalkstenen är känslig i samband med att den blir fuktig under höst- och vintertid. När vatten som trängt in i stenen fryser spränger den sönder stenen. Andra skadeorsaker kan vara att utfällningar sker i form av salt som spränger sönder stenen. Vittring kan även ske kemiskt genom reaktioner på grund av föroreningar i luft och regn.

Samtliga gravvårdar av kalksten är värdefulla och de som saknar någon form av skydd, exempelvis i form av en huv av trä, plåt eller kopparplåt, bör få detta. Som ett första steg bör en konservator eller sakkunnig konsulteras för lämplig åtgärd. I ett antal fall behövs akuta insatser för att rädda gravvården. Små kalkstenar utan skydd finns i västra kvarterets bakre rad samt i lapidariet öster om kyrkan.

Bilderna ovan visar på olika skador som flera gravvårdar av kalksten kan ha. Vittring, kraftig påväxt av lav och mossa som orsakar frostsprängning, sprickor osv. Samtliga tre stenar har kraftig påväxt av mossa på den plana sockeln, mossan håller fukt som vintertid orsakar frostsprängning. Höger sten är i mycket god kondition dock finns en mindre spricka vilken på sikt kan orsaka att stenen går isär.

GRAVVÅRDAR AV GJUTJÄRN/JÄRN, INDUSTRIHISTORIA

Konsten att gjuta i järn är känd sedan länge och redan på 1600-talet gjöts gravhällar. Gjuttekniken utvecklades och förfinades och det gjutna järnet kom med tiden att bli vanligare än smidesjärnet. Under 1800-talets andra hälft utvecklades gjutjärnstekniken samtidigt som priset på järn sjönk. Av gjutjärnet konstruerades allt från bärande konstruktioner som broar, byggnadselement, växthus till trädgårdsföremål och gravvårdar. Gravvårdarna blev ett sätt för

den välsituerade medelklassen i staden och den mer förmögna landsortsbefolkningen att visa på sin betydelse även efter sin bortgång.

Att gjuta i form krävde både en formgivare, modellsnickare och gjutare vilket visar på hantverkets betydelse. Varje gravmonument hade dessutom sina egna specifika dekorelement och symboler samt inskription vilket gjorde den unik. I slutet på 1800-talet blev gjutjärnet omodernt då intresset för traditionella tekniker ökade och det smidda järnet åter blev populärt. Staket, monument och urnor från denna begränsade period är därför ett viktigt arv över stilhistorien, materialet samt över industrialismen. Oftast saknas uppgifter om formgivare, vilka modeller som producerades samt vilka gjuterier som fanns. Kyrkogårdarnas bevarade gravvårdar av gjutjärn utgör därför ett slags anonymt produkt- och företagsregister över modeller, formgivare och gjuterier.

Ideéerna till modellerna kom från olika håll, i Dalsland och Göteborg²⁰ var de gjutna gravmonumenten en försvenskning av franska och engelska förebilder. Gravvårdarnas utformning påverkades även av till Sverige inflyttade smeder, studieresor till andra länder samt av de kringflyttande gjutarna och smedernas återanvändande av modeller.

Med tanke på spridningen av de inom industrin producerade föremålen ligger det nära att tänka sig att modellerna även var vanligt förekommande i Närke. Järnet är Bergslagens material vilket på ett naturligt och självklart sätt visar sig på kyrkogårdarna i form av både gjutna hällar och smidda kors. I Nora och Järnboås finns gjutna hällar från sent 1600-tal och 1700-tal. På Vikers kyrkogård som invigdes först 1871 utgörs de gjutna gravvårdarna av industrialismens produkter vilka huvudsakligen består av av staket samt kors där korsens utformning har en tydlig koppling till dess ålder.

VÅRD AV GJUTNA OCH SMIDDA GRAVVÅRDAR

Gjutet järn är sprödare än det smidda och kan gå av eller skadas på annat sätt. Rost är dock den vanligaste skadan på gjutjärn. Där olika järndelar fogats samman, vid borrhål eller där järnet befinner sig vid eller i närheten av mark ökar risken för rost. Sättningskador är en annan orsak till skada, ofta i samband med tjällossning.

Obehandlat gjutjärn kan behållas ommålat men kräver då rostskyddsbehandling av något slag. Målat gjutjärn borstas rent från rost, grundmålas två gånger med blymönja samt slutstryks två gånger med linoljefärg. Ett alternativ till blymönja kan vara järnmönja alternativt Inrotekniks färg- och rostskyddssystem.

Gamla lagningar utgör ett tidsdokument och bör inte röras/åtgärdas. Trasiga delar kan lödas alternativt svetsas samman, vilken metod som används är beroende av järnets kondition. Innan åtgärd konsulteras alltid sakkunnig alternativt en konservator.

Gjutna eller smidda vårdar på Vikers begravningsplats är påverkade av rost samt har någon form av sättningskada. Skadorna befinner sig i olika stadier men samtliga gravvårdar behöver någon form av underhåll/åtgärd.

²⁰ Herjulfsson, R. (2012) *Kulturhistorisk undersökning 2012, Gravanordningar av gjutjärn*. På uppdrag av Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation.

VÅRD AV TRÄ

Trä är ett förgängligt material som åldras. Träet grånar med tiden och viss sprickbildning är naturligt. Att man väljer trä som material till en gravvård i dag, kan nog sägas vara ett medvetet val, där man kanske önskar att korset bryts ned och återgår till jorden. När det gäller äldre gravvårdar av trä, var det snarare ett alternativ för den som inte hade råd med något annat. Att fortfarande kunna avläsa dessa gravmarkörer är av socialhistoriskt värde. En rekommendation är att man så långt det är möjligt bevarar trägravvårdarna genom att olja in dem (rå linolja) eller måla dem. Vid färgbortfall och behov av underhåll bör målade träkors skrapas. Därefter grundas korset med linoljefärg som späts med ca 40% balsamterpentin varefter det strykes med två lager linoljefärg. Bevaka namnplattan som riskerar att lossna. För att bevara denna äldre typ av gravmarkörer kan man, när träet inte håller ihop längre, låta tillverka en kopia, en s.k. replik. Gör den nya gravvården exakt lika den befintliga vad gäller material (kärnfuru), form, storlek och bemålning. Var uppmärksam på detaljer som fasningar i ändträet, vilket är av stor betydelse, både för utseende som för vattenavrinning. Flytta över befintlig namnplatta och använd spårskruv. Originalkorset bör bevaras.

På Riksantikvarieämbetets (RAÄ) webbplats, www.raa.se, kan skriften "Vård av gravstenar" laddas ned kostnadsfritt. Skriften berör både olika skador, förbyggande åtgärder, rengöring etc.

<http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/504/9789172096721.pdf?sequence=5>

SLUTORD

Inventeringen av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar utgör underlag i en vård- och underhållsplan, vilken ska revideras med intervall om högst 10 år, enligt Riksantikvarieämbetets föreskrift KRFS 2012:2 11§.

Denna inventering utgör en del av det förvaltningsdokument som ska finnas för begravningsplatser, kyrkor och kyrkotomter som är skyddade enligt 4 kap. kulturmiljölagen (KML). Inventeringen är dessutom tänkt att fungera som ett stöd i det vardagliga arbetet samt underlätta vid tillstånds- eller dispensärenden.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och att gravrätter återgår och får nya ägare. Det är dock viktigt att man i den långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär samt gravvårdar från olika tider. Tillkommer en ny gravvård i ett äldre kvarter är det av största betydelse att den nya gravvården anpassas i form till kvarterets karaktär. Återanvändning av en äldre gravsten är också ett tillämpligt alternativ förutsatt att förändringen sker utan åverkan på dekor, material och form.

I inventeringen finns medtaget de gravvårdar som enskilt eller i ett sammanhang har ett kulturhistoriskt värde *men* där de i de flesta fall inte är skyddade eller "frysta".

Fördelen med den stora andelen medtagna gravvårdar är att kyrkogårdens sammanhållna omfattning synliggörs samt eventuellt underlätta återanvändningen av äldre vårdar.

Nackdelen med detta tillvägagångssätt är att ett stort antal stenar är medtagna i inventeringen vilka i de flesta fall saknar ett så pass högt värde att de kvalificerar för kyrkans inventarieförteckning. Vårdarna är dock viktiga dels som enskilda stenar och dels som delar i en helhet som visar på kyrkogårdens ursprungliga utformning.

Konsekvensen blir att när gravrätten upphör krävs att beslutstagare på plats ser till både stenens enskilda betydelse samt dess betydelse i både raden och i kvarteret. Inventeringen kräver att den sätts in i ett sammanhang, en långsiktig plan som uppdateras och levandegörs.

Återanvändning är högaktuellt men återbruket av just gravstenar varierar i landet trots att det på en kyrkogård är naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får nya ägare. En motivering till att hålla samman ett kvarters homogenitet genom just återanvändning skulle kunna vara att en modernt utformad gravvård som placeras i ett kvarter med övervägande andel äldre gravar påverkar det kulturhistoriska sammantagna värdet medan gravvården i ett samtida kvarter istället blir en viktig framtida informationsbärare. Saknas titel, saknar stenramen gravsten, finns ingen utmärkande dekor eller är gravvården en av fler utan att vara en del av ett sammanhang kan gravvården återanvändas, med eller utan sten, så länge hänsyn tas till kvarteret i övrigt.

I arbetet med planen för kyrkogården/gravvårdar används lämpligen Centrala Gravvårdskommitténs skrift; *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*. Det övergripande syftet med planen bör vara att bevara de kulturhistoriska värden som finns på Kvistbro kyrkogård.

Som en följd av denna inventering överlämnas en förteckning med förslag på de gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde vilka församlingen kan föra upp på en separat inventarieförteckning för kyrkogården.

Personal och övriga ansvariga har ett gemensamt ansvar att utarbeta ett åtgärdsprogram där dessa vårdar prioriteras.

Då inte samtliga gravstenar med ort-, by- eller gårdsnamn är medtagna i inventeringen är det oerhört viktigt att innan ett borttagande av en gravsten stämma av med exempelvis hembygdsföreningen då det är av betydelse att församlingens olika orter som en del av bygdens historia finns representerade på kyrkogården.

Att skydda och bevara kyrkogårdens fortlevnad som den unika plats den är bör ses som en långtgående framtida kulturhistorisk investering.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Tryckta källor:

Bucht, Eivor, m.fl (1992) *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, Stad och Land 103, 1992.
Movium SLU, Alnarp

Borgström, Hans (1968) *Stenhandboken*, 2:a upplagan.
Stockholm; Sveriges Stenindustri Förbund

Centrala gravvårdskommittén *Gravvårdar - Allmänna råd för bevarade och återanvändning*, 1998

Centrala gravvårdskommittén, *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, 2007

Herjulfsson, R. (2012) *Kulturhistorisk undersökning 2012, Gravanordningar av gjutjärn*. På uppdrag av Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation.

Heij-Hällvik, Oscar (red.), (1948) Svenska län, Örebro läns förvaltning och bebyggelse II
Göteborg; Bokförlaget Svenska län AB 1948

Kvistbro församling (1972) *Kvistbro sockens historia*
Örebro; Ljungföretagen

Georg Magnusson (1955) *Kvistbro kyrka 1662-1955: Kort historik jämte upplysningar ur församlingens historia*.
Kumla

KYRKOÅRDENS HISTORIA I KRONOLOGISK ORDNING EFTER KÄLLOR

Under rubriken kyrkogårdens historia har uppgifter hämtats från tre olika källor; Kvistbro kyrka 1662-1955 (1955), Kvistbro sockens historia (1972) samt topografiska arkivet (ÖLM). Historiken är kronologiskt uppställd utifrån de olika källorna och alltså inte sammanfattad i en löpande text.

Ursprungligen omgärdades kyrkogården av en bogård där fler skradda stockar lagts ovanpå varandra vilka hölls samman av tränaglar. Kyrkobalkarna hade en höjd på ca 2 alnar och var täckta med bräder och spån.²¹

Större delen av kyrkogårdsmuren runt den gamla kyrkogården anlades under kyrkoherde Lars Bergströms tid 1743-1760. Muren uppfördes av sprängd gråsten och torvlades i enlighet med utslag och socknens överenskommelse den 3 juli 1754. Murarna inhägnade då en 8-hörnig kyrkogård och hade en längd på 74 alnar på långsidorna och "i de smärre avskärningarna", dvs kyrkogårdsmuren omgärdade ett område på 341 alnar²². I räkenskaperna för år 1857 finns angivet att en stenmur på 113 famnar murats kring kyrkogården av socknens soldater som varit vid Finlands fästningar.

Muren fick sedan under en 50-årsperiod läggas om eller justeras på grund av vattenströmmar i marken som vid frost och tjäla påverkade murens stabilitet. Denna första mur utvidgades senare varefter kyrkogården krävde mer utrymme.

Del av geografiska kartan över Edsbergs härad 1688.

Källa: <https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor>

²¹ Kvistbro församling (1972) *Kvistbro sockens historia*

²² 1 aln = 59,4 centimeter. Källa: <https://sv.wikipedia.org/wiki/L%C3%A4ngdenhet> (2017-02-28)

1689 omtalas, i samband med en reparation, ett bårhus på kyrkogården vilket ängre fram beskrevs ha legat nordöst om kyrkan. Bårhuset flyttades **1884** till gaveln på kyrkstallet intill prästgårdens uthus.

Före gudstjänsten söndag morgon fälldes en bom ned över landsvägen eftersom det enligt en kunglig förordning var förbjudet att åka förbi en kyrka under gudstjänsttid. År 1718 omtalas bommen första gången, 1764 tillverkas en ny bom då den gamla brutits av och 1806 införskaffades en tredje bom.

Uppgifter nedan hämtade ur *Kvistbro sockens historia* (1972):

Två välvda portar fanns ursprungligen i kyrkogårdsmuren, en åt söder och en åt norr. Den norra revs **1757** och ersattes av två murade pelare med en port av trä.

I Kvistbro, under medeltiden, var den trånga kyrkogården indelad i olika områden utefter by, gård eller rote vilket skapade en sorts vårdslöshet med gravar som grävdes upp innan kropparna förmultnat. **1757** begärde fler att ny gravdelning skulle ske vilket sköts på framtiden. Nästkommande år klagades över den lukt som orsakades när nybegravda lik rubbades varför beslut togs att begrava längs östra muren tills beslut om ny delning togs.

1760 föreslogs att begrava liken i rad över hela kyrkogården vilket skapade en del invändningar då enskilda stenar och hällar då skulle rubbas vilket skulle komma att skapa lidande. På stämman beslutades genom votering att begrava liken i ordning vilket finns protokollfört vid stämman 1/7 1764.

1795 sägs ifrån att svin och andra kreatur inte får vistas på kyrkogården.

1802 anhåller kapten Roos på Beatelund, Svenstorp, om att få köpa gravplats norr om kyrkan som vid tiden står oanvänd (?).

Bänkar och andra sittställen ordnas invid kyrkogårdsmuren. Träd planteras.

1813 försöker kyrkoherden övertyga församlingen om norrsidans lämplighet som begravningsplats i nödfall, vid tillfället var endast en tidigare kyrkoherde, dennes barn samt barnbarn liksom dåvarande kyrkoherdens barn begravda norr om kyrkan. Sockenstämman vill istället utöka kyrkogården åt väster.

1815 beslutades om en utökning av kyrkogården åt väster. Soldaterna Kjelke och Vester, från Kälkesta och Västanby uppför muren.

1817 planerade hovmarschalken Fock på Svartå att skänka järngrindar till de blivande ingångarna i söder och i öster och med stor sannolikhet är det till dessa grindar nämndeman Olof Larsson får i uppdrag att införskaffa fyra portpelare av tackjärn.

1819 tillverkades nya portpelare, vid södra porten och **1821** levererades fyra kalkstenshällar att lägga över pelarna.

- 1821** då gravarna i den nya västra utvidgningen på grund av källdrag i marken vattenfylldes till hälften, grävdes ett djupt dike "...väster och norr om kyrkogården och jord lades på densamma, vilken också påfördes sand...(s. 129).
- Träd planteras i de utgångnas ställe.
- 1822** från och med 1822 och ett antal år framåt får klockaren betalt för att sköta träden.
- 1825** togs beslut att kyrkogården åt norr skulle jämnas av och planeras.
- Samma år fick soldaten Aborre i uppdrag att tillverka nya pelare av gråsten till västra och norra ingången vilka var färdiga först tre år senare.
- 1829** jämnas kyrkogården av, men innan detta sker påförs ytterligare jord och sand.
- 1857** enas slutligen stämman om en utvidgning åt norr.
- 1863** (20/12) beslutades att kyrkogården skulle jämnas så att en procession kunde gå över den. Kyrkoherden framhöll att "det vore församlingen obetaget att genom blomsterprydnad och mindre planering vårda sig om sina dödas viloställen". (s. 130)
- 1864** utvidgas kyrkogården åt öster och söder. Samtidigt mäts kyrkogårdsområdet upp.
- 1867** omtalas att popplar planterats kring området.
- 1875** hade gångar börjat anläggas på kyrkogården.

Uppgifter i kronologisk ordning hämtade från *Kvistbro kyrka 1662-1955*:

- 1817** uppbyggdes en gråstensmur utmed den tillökade delen av kyrkogården. För uppförandet av den 86 famnar²³ långa sträckan användes sprängsten från prästgårdens marker.
- Samma år anlades en ny väg utmed kyrkogårdsmuren. Innanför kyrkogårdsmuren samt längs den nya vägen till prästgården planterades 70 stycken träd.
- 1819** uppfördes av tegel på gråstensgrund pelare till de båda nya ingångarna till kyrkogården. De tre äldsta grindarna till kyrkogården är en gåva längre fram av Fockiska sterbhuset i Svartå.

²³ 1 famn = 1,78 meter. Källa: <https://sv.wikipedia.org/wiki/L%C3%A4ngdenhet> (2017-02-28)

- 1828** uppfördes en ny bårbod istället för den gamla som ruttnat. Boden upptimrades på kyrkogården och täcktes med taktegel. Var denna förlades saknas uppgift om.
- Tegelstenspelarna vid kyrkogårdsportarna var nästintill sönderfallna. Västra och norra portarna fick nya. Soldaten Peter Aborre upphög pelarna i kalkstensbrottet i Fjugesta. Pelarna försågs med järnkrampor samt gånghakar till grindarna.
- 1905** 5 juni invigdes nya kyrkogården av biskop U.L. Ullman. Kyrkogården var anlagd på 2,5 tunnland jord från Svenstorp. Länsträdgårdsmästaren hade utfört ritningen och dräneringen av lantbruksingeniör Sundberg.
- 1908** restaurerades gamla kyrkogården efter ritningar av länsträdgårdsmästaren.
- 1927** invigdes gravkapellet på Kvistbro nya kyrkogård.
- 1945-47** skedde en översyn av samtliga grav- och minnesvårdar. Stenar tvättades och inskriptioner förnyades.
- 1946** gjordes en avsättning på 300 kronor till en blivande stenmur vid nya kyrkogården. Häcken hade "blivit mycket bristfällig". Mursten samlades in frivilligt, 1955 fortgick insamlingen av sten.
- 1947** igenlades de stora diken vid Kvistbro gamla kyrkogård. Den stora vallgraven vid landsvägen fylldes igen med jord och en parkeringsplats anlades i dess ställe. Nya kyrkogården dränerades.
- 1948** invigdes av biskop Gustaf Aulén den av ingenjör och fru Åke Nilsson skänkta Erik-Jönsa-gården - härstammandes från 1700-talet – till Kvistbro Församlingsgård." Gården stod ursprungligen i Ökna (s.34).
- Nya kyrkogården planerades och inköptes från Svenstorps gård
- 1950** ordnades med bevattnings av kyrkogårdarna. Vatten togs från Svartån och pump och hydrofor installerades i prästgårdens källare.
- 1954-1955** genomfördes en omfattande interiör- och exteriör restaurering av Kvistbro kyrka, i samband med detta sänktes marken runt kyrkan till sin ursprungliga nivå (okänt hur mycket).

Uppgifter nedan från Topografiska arkivet, kapsel: Kvistbro kyrka V

Till Kgl byggnadsstyrelsen, Sthlm. 13 maj 1961, från Georg Magnuson, Kyrkoherde: förberedande arbeten påbörjade för:

- Anläggandet av sammanlagt 205 meter kyrkogårdsmurar utmed allmänna landsvägen Örebro – Svartå invid Kvistbro Nya kyrkogård och Kvistbro kyrkogård vid Mullhyttan.
- "Utvidgning av Kvistbro nya kyrkogård och dess anläggande."
- "Restaurering av Kvistbro församlings gravkapell av år 1927."
- "Utvidgning av Kvistbro kyrkogård vid Mullhyttan. Inköp av tomtmark å intill kyrkogården liggande tomter."

Enär vid Kvistbro kyrkas restaurering 1955 ingen minnestavla över "series pastorum" för kyrkan uppsats i templet, utan en fristående minnessten med series pastorum inhuggen avsetts att å ett fundament uppsättas invid kyrkogårdsmuren å plats i prästgårdsparken (kyrkparken), där redan stentrappa och kalkstensgång lagts för minnesmärket, har förberedelser vidtagits för upprättande av förslag härtill och verkställande av detsamma. Önskar Kungl. Styrelsen erhålla del av det blivande förslaget över anläggningen? (möten hölls med länsarkitekten länsantikvarien samt arkitekt).

22 maj 1937

Från Walldén till Riksantikvarien.

Sammanfattning (egen):

Stapeln uppförd under 1600-talet. Har ursprungligen haft en fristående spånklädd hjärtstock flankerad åt öst och väst av likaledes spånklädda sidostockar. Under det att dessa sidostockar är av rundtimmer, är de snedställda strävstockarna – tre åt vardera norr och söder, en åt öst och väst avbildade till kvadratisk genomskärning. Konstruktionen uppbär en av tre spiror krönt huv med branta takfall åt två sidor. Vid en reparation på 1890-talet har stapens utseende ändrats, de ursprungliga fria trappstegen upp till huven ersattes då av med en spiraltrappa kring hjärtstocken och denna spiraltrappa inkläddes med en vanprydande trumma av pärlspåntpanel. Strävorna inkläddes med slätspåntad panel med täcklister. All brädfodring rödmålades. Vid detta tillfälle eller senare förankrades strävorna i ca en meter höga betongfundament som svartmålades. Den pågående reparationen omfattar bla fundamentens avlägsnande. Församlingen önskar återställa stapeln i ursprungligt skick. Rekommenderar att spiraltrappans och trummans borttagande samt återställande av hjärtstocken som har sin gamla spånbeklädnad väl i behåll, samt av fria trappor av enkel trappstegeform, dels även avlägsnande av brädfodringen kring strävorna (det sista kan anstå tills brädfodringen tjänat ut).

31 maj 1937

Kvistbro församling i anslutning till pågående reparationsarbeten å sin klockstapel önskar företaga vissa åtgärder i syfte att, så långt det är möjligt, återskänka stapeln dess ursprungliga utseende. Åtgärderna ifråga skulle i huvudsak omfatta återställande av den ursprungliga trappanordningen, borttagande av den befintliga trappan, samt avlägsnande av sekundär panelklädsel å stapelns bärande och försträvande delar.

Renovering av klockstapeln 1954.

12 juli 1954

Gräsmattan och grusgången å södra sidan av kyrkan mellan vapenhus och fram till södra ingången sänkes.

21 september 1954

Möte vid kyrkan, Walldén, Kyrkoherde, Byggmästare Sahlqvist mfl.

Bla diskuterades:

"Belysningen utanför kyrkogården anordnas i form av elektriska belysningsstolpar av järn med glob upptill (ev. någon äldre lykttyp). Härvid anbringas två st. belysningsstolpar vid vardera västra och södra kyrkogårdsg grindarna och 1 st. i sydvästra hörnet.

Eventuellt sänkes marken invid klockstapeln varjämte befintliga betongplattor nedbilas och utlägges torv och gräsbesåning över fundamenten.

10 december 1984

Ang. Minneslund inom Kvistbro nya kyrkogård

Området var ursprungligen utlagt som urngravsområde men har inte tagits i anspråk på annat sätt än att ett stenkors satts upp i områdets mitt. Till sin storlek bör minneslundens inte vara mindre än de 22x31 meter som begränsas dels av urngravsområdets norra och östra sida och dels av kyrkogårdens södra och västra sida. Länsstyrelsen avråder från att stenkoret behålls inom minneslundens pga minneslundens syfte att utöver anonymiteten erbjuda en konfessionsmässigt neutral begravningsplats.